Remediaal / jaargang 14
nummer 4 2013/2014

Remediaal

Tijdschrift voor leer- en gedragsproblemen in het vo/bve

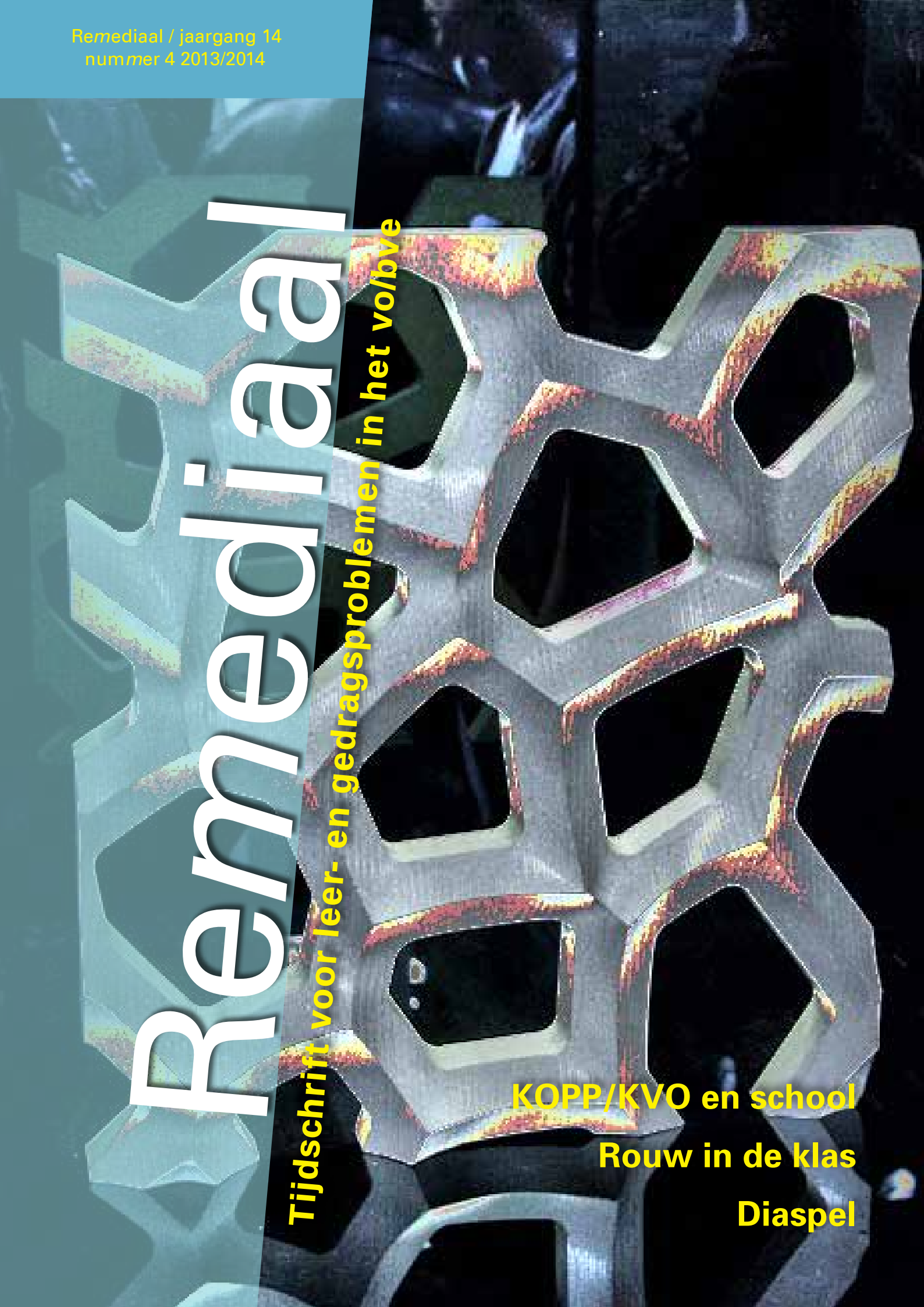

KOPP/KVO en school

Rouw in de klas

Diaspel

Artikelen

3 KOPP/KVO en school
Door: Do Quekel en John Jeninga

6 Verslag Conferentie Leermiddelen in de 21ste eeuw
Door: Groep Educatieve Uitgevers van de NUV

8 Rouw in de klas
Door: G. van der Linden

19 Voortgangsrapportage Referentieniveaus
Door: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

22 Diaspel
Door: Helene Bakker, Klarien Lenting, Jeannette Verbeek

28 Recensie René Kneyber & Jelmer Evers (redactie), Het alternatief. Weg met de afrekencultuur in het onderwijs!
Door: Arjan Krijgsman

Cover: AriesImages

Rubrieken

2 Column

3 Artikelen

28 Recensie

31 Agenda

Remediaal 4 2013/2014

Column

Er bestaat een beroemde prent, waarop behalve een leraar een aap, een goudvis, een olifant, een zebra, een giraffe, een schildpad, een muis en een slag zijn afgebeeld. Op de achtergrond staat een hoge boom. De leraar zegt tegen de dieren: 'Om zo eerlijk mogelijk te zijn, krijgen jullie allemaal dezelfde taak: Klim zo snel mogelijk in die boom achter je. De opgave had natuurlijk ook als volgt kunnen zijn:

$$(x+)^n = \sum_{=0}^{n} \binom{n}{k} x^k a^{n-k}$$

In ieder geval is de evidente onrechtvaardigheid van de opgave duidelijk. Over toetsen wordt veel geschreven en al sinds jaren is toetsen een heet hangijzer. Enkele decennia geleden toonde De Groot in zijn beroemde boek 'Vijven en zessen' aan dat er nogal wat onrechtvaardigheden in het toenmalige toetssysteem zaten. Onrechtvaardigheden die zeker nog niet helemaal verdwenen zijn, ook al leert iedereen tegenwoordig op de lerarenopleiding wanneer toetsen bijvoorbeeld betrouwbaar of valide zijn. Gelukkig worden er meer en meer pogingen om verbetering in de situatie te brengen zichtbaar. Een goede bijdrage wordt daarin geleverd door Toets! 'Het eerste magazine over toetsen in het voortgezet onderwijs, een tijdschrift dat inmiddels twee maal verscheen en gratis besteld kan worden. Bijdragen over het door veel scholen omarmde RTTI, taxonomieën die door scholen of scholengroepen worden ontwikkeld, feedback en dergelijke kunnen helpen om leerlingen beter op waarde te beoordelen.

Bij dat alles mag toetsen echter nooit verworden tot de 'aardappelsorteermachine' die emeritus hoogleraar in de didactiek van het Moderne Vreemde Talenonderwijs zo beeldend wist te beschrijven. In de lerarenopleidingen wordt terecht ook veel aandacht aan formatieve toetsing besteed. Helaas is de aandacht van veel schoolbestuurders en – leiders vaak voor een groot deel op summatieve toetsing gericht. Die vormen van toetsing horen echter een onverbrekelijke eenheid te vormen en het zou goed zijn wanneer formatieve toetsing in sectievergaderingen en in scholingen in het onderwijs een duidelijker plaats zou krijgen. Natuurlijk lukt het dan zeker nog niet om ook die goudvis gemakkelijk hoog in de boom te krijgen, maar voor een deel van de dieren (lees: leerlingen) zou het de schoolloopbaan wel wat een stukje kunnen vergemakkelijken.

Door: Do Quekel en John Jeninga

KOPP/KVO en school

Kinderen van ouders met psychische problemen of van verslaafde ouders.

In dit artikel wordt ingegaan op een groep jeugdigen waarbij sprake is van een verhoogd risico op psychosociale problematiek als gevolg van overbelasting. Overbelasting die zij ervaren in de thuissituatie door de zorg die een ouder (of ander familielid in het gezin) met een psychiatrische stoornis of een verslaving van hen vraagt. Waaraan herkennen we deze kinderen en jongeren en wat kan de school, de mentor, de leraar voor deze jeugdigen betekenen? Hetgeen in dit artikel besproken wordt, kan ook van toepassing zijn op kinderen van ouders met een ernstige lichamelijke ziekte of normaal begaafde kinderen met ouders met een mentale handicap. In alle drie de gevallen wordt er ook wel gesproken van 'jonge mantelzorgers'.

Inleiding

In Nederland zijn 405.000 ouders van kinderen in de leeftijd tot 18 jaar geregistreerd met een psychische aandoening en/of verslaving. Samen hebben deze ouders 577.000 kinderen onder de 18 jaar waarvan 423.000 kinderen van 12 jaar of jonger.

We noemen deze groep jeugdigen KOPP/KVO: Kinderen van Ouders met Psychiatrische Problemen/Kinderen van Verslaafde Ouders. 96% van deze KOPP/KOV-kinderen heeft een ouder met één of meer aandoeningen zoals een depressie of angststoornis. 4% heeft een ouder met een alcohol- of drugsverslaving, meestal gecombineerd met een andere psychische aandoening. Lokaal gezien betekent dit dat per 10.000 inwoners 350 kinderen onder de 18 jaar een ouder met een psychische aandoening en/of verslaving hebben. De hier beschreven cijfers zijn afkomstig van het Trimbos instituut (Goossens en de Graaf, 2012)

Deze kinderen lopen een verhoogd risico om zelf een psychisch probleem en/of een verslaving te ontwikkelen. Romijn, de Graaf, en de Jonge (2010) geven in een literatuurstudie over verhoogde risicogroepen onder KOPP/KOV – kinderen aan dat verschillende longitudinale studies laten zien dat de kans op het ontwikkelen van een psychiatrische stoornis bij deze kinderen varieert van 41 tot 77%.

Problematiek

De problematiek die deze jeugdigen ontwikkelen kan zich op verschillende wijzen manifesteren. Bijvoorbeeld in *parentificatie*. Dan neemt een jeugdige langdurig de rol van de (zieke) ouder op zich met de bijbehorende taken en verantwoordelijkheden. Dit is schadelijk voor de ontwikkeling omdat de jongere geen ouder ís, de taak niet goed kan inschatten of het niet kan volhouden en dus vaak faalt in de eigen beleving. Dit kan resulteren in een laag zelfbeeld, het geïsoleerd raken van vrienden en niet meer deelnemen aan (schoolse – en buitenschoolse) activiteiten (b.v. door veel huishoudelijke taken, of de zorg voor een broer of zusje). Ze schamen zich vaak om iemand mee naar huis te nemen. Soms is dit ook niet mogelijk. Deze jongeren kunnen wat betreft gedrag op school heel erg uitvallen en juist extreem voor zichzelf opkomen. Gewone eisen of vragen kunnen deze jongere volledig overspoelen, omdat hun dagelijks leven al te veel van hen vraagt. Met deze onverwacht felle gedragsreacties isoleren ze zichzelf nog meer. Op school weten ze lang niet altijd wat er werkelijk thuis speelt. Deze kinderen hebben een vergrote kans op andere stoornissen (angststoornissen en gedragsstoornissen) (Van Santvoort en Goossens, 2013). Maar ook schooluitval en het ontwikkelen van agressie kunnen gevolgen zijn van een teveel aan stress door het leven met een psychisch zieke of verslaafde ouder (Goossens en de Graaf, 2012).

Niet bij alle KOPP/KOV-kinderen is sprake van even grote risico's om zelf ook een psychiatrische stoornis of verslaving te ontwikkelen. Factoren die een beschermende invloed hierop hebben zijn o.a.: een goede relatie met de betreffende ouder, goede ondersteuning van de jeugdige door de

Over de auteurs

Do Quekel en John Jeninga zijn als docenten verbonden aan de Opleiding tot Master Special Educational Needs van Fontys Hogescholen. Beiden zijn gespecialiseerd in gedragsproblemen en -stoornissen. Do heeft zich vooral verdiept in de problematiek en ondersteuningsvragen zoals die binnen het REC 4 voorkomen. John is gespecialiseerd in de aanpak gedragsproblemen en coaching.

gezonde ouder, sociale steun (emotioneel en praktisch) buiten het gezin (bijvoorbeeld de leraar/mentor), ondersteuning door hulpverleners (b.v. goede uitleg over de stoornis) en ontsnappingsmogelijkheden zoals sport en afleiding (geboden door school, sportclub). In vergelijking met jongere kinderen zien we bij adolescenten meer flexibiliteit in de omgang met de problematiek van de ouders. Dit wordt met name door het ontwikkelde begrip veroorzaakt. Bij goede uitleg en begrip vanuit de omgeving leert de jongere dat de ziekte en het beter worden het probleem is van de ouder zelf en dat er ook ruimte moet voor de jongere om zichzelf te ontwikkelen.

De prognose is ongunstiger wanneer er bij de jeugdige sprake is van de volgende risicofactoren (Goossens en Van der Zanden, 2012): Gering zelfvertrouwen, matige cognitieve- en sociale vaardigheden, weinig kennis over de ziekte van de ouder, schuldgevoelens, schaamte ('ik ben de enige') en genetische aanleg (de rol van genetische factoren is aangetoond bij depressie en alcoholisme). Een negatieve invloed op een gezonde psychosociale ontwikkeling van het kind/de jongere gaat ook uit van risicofactoren die bij de ouders liggen. Zo kunnen beide ouders een psychiatrische stoornis hebben. Ook de mate van ernst van de stoornis van de ouder heeft invloed op het functioneren van het kind. De relatie tussen ouder en kind kan een risico zijn. Bijvoorbeeld: hechtingsproblematiek, geringe betrokkenheid, kindermishandeling, inadequate opvoedingsstrategieën of slecht voorbeeld gedrag. Ook de kwaliteit van de relatie die de ouders hebben kan een risicofactor zijn. Voortdurend ruzie, huiselijk geweld of financiële problemen. Ook deze risicofactoren kunnen een gezonde sociaal emotionele ontwikkeling van het kind/jongere in de weg staan en belemmeren.

Elke leeftijdsfase heeft zijn specifieke risicofactoren (Romijn, de Graaf en de Jonge, 2011). In het algemeen kun je stellen dat er meer problematiek is naarmate het kind jonger is en de aandoening langer voortduurt. In de adolescentie wanneer conflicten met ouders en school in bepaalde mate bij de ontwikkeling horen, kunnen schuld en schaamtegevoelens tegenover de ouders en loyaliteitsconflicten leiden tot teruggetrokken gedrag en zelfs sociaal isolement. Welke rol het geslacht speelt bij de kwetsbaarheid voor psychosociale problemen van de jongere in relatie tot de problematiek die in dit artikel aan de orde is, is niet bekend. Mogelijk vormen depressieve moeders een hoger risico voor hun zonen dan voor hun dochters (Romijn et al, 2011)

Romijn et al (2010) geven aan dat uit onderzoek blijkt dat er een negatieve invloed uitgaat van de cumulatie van risicofactoren. Adolescenten met meer dan vijf risicofactoren in hun vroege jeugd en prepuberteit bleken veel vaker externaliserende problemen te hebben dan jeugdigen met minder risicofactoren in deze periode. Ook uit een ander onderzoek dat door hen wordt aangehaald, blijkt het effect van de cumulatie. Bij 5- jarige kinderen van verslaafde moeders bij wie sprake was van een hoog-risicosituatie vóór de geboorte (veel risicofactoren en weinig beschermende factoren) werd een ontwikkelingsachterstand gevonden van acht maanden. Bij kinderen van verslaafde moeders zonder andere risicofactoren in het gezin werd een achterstand van drie weken geconstateerd.

Begeleiding en ondersteuning van deze jongeren.

Wat te doen op school? Een belangrijk rol ligt hierbij de mentor. Van hem of haar kan verwacht worden op de hoogte te zijn van de thuissituatie van de leerlingen. Maar niet alles zal zichtbaar of bespreekbaar zijn geweest in het contact met de ouders. Ook de leerling kan er niet over willen praten omdat 'je de vuile was niet buiten hangt' of omdat de leerling niet in een uitzonderingspositie terecht wil komen.

Het is van belang dat de leraren/mentoren sensitief zijn voor de signalen die deze jongeren laten zien en er adequaat op te reageren. Dat zal niet altijd gemakkelijk gaan. Om aan jongeren passende steun te bieden zal de volwassene in staat moeten zijn om een vertrouwensrelatie op te bouwen. Tielen, Lam en Keesom (2010) wijzen erop dat het vertrouwen van deze jongeren in volwassenen, die in een stressvolle thuissituatie moeten functioneren, vaak al erg beschadigd is. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie kan worden bemoeilijkt door het feit dat sommige jongeren zich moeilijk uiten tegenover volwassenen en niet gewend zijn om persoonlijke aandacht te krijgen. In het contact met de volwassenen kunnen zij zich daarom erg onzeker voelen en terughoudend reageren. Zo kan een jongere niet ingaan op een ondersteuningsvoorstel omdat het te rechtstreeks of te concreet gedaan wordt. Het kan ook zo zijn dat de jongere de volwassene niet 'aardig vindt of dat de timing niet juist is. Mogelijk kan de jeugdige zich ook te kwetsbaar voelen om over zijn ervaren problemen te willen praten. Tielen et al (2010) benadrukken dat jongeren zelf bepalen wie ze vertrouwen en dat vraagt geduld van de volwassenen.

Signalen die kunnen wijzen op een overbelasting van de jongeren kunnen zijn een (te) sterk verantwoordelijkheidsgevoel voor de ouder (b.v. controleren van medicijn gebruik, maken van afspraken bij behandelaars voor de ouder), minder goed presteren op school, psychosomatische klachten, ernstige vermoeidheid (slaapproblemen), in zichzelf gekeerd gedrag (gevoelens niet delen met anderen, ontstaan van een negatief zelfbeeld), wegloop gedrag (ontvluchten

van problemen thuis), niet kunnen omgaan met emoties (door steeds eigen gevoelens te onderdrukken tegenover de ouder), psychische problemen, problemen met alcohol en drugs en/of veel moeite hebben met aangaan relaties.
De mentor lijkt de eerst aangewezen persoon op school om aan een vertrouwensrelatie te werken met de leerlingen in zijn mentorgroep en een KOPP/KVO-leerling te ondersteunen. Er zijn een aantal aspecten waar de mentor rekening mee kan houden.
KOPP/KOV-jongeren ervaren het als vervelend wanneer er door school meer geïnformeerd wordt naar de ziekte van de ouder dan naar de ervaringen die de jongere hiermee heeft. Zij willen dat er ook oog en oor is voor het verdriet dat zij zelf ervaren omdat het 'niet meer zo is als vroeger'.
Als steun ervaren de jongeren emotionele steun, aandacht voor de situatie en ruimte om emoties te kunnen uiten. Zij ervaren het als positief wanneer er waardering en erkenning getoond wordt voor hetgeen zij in de thuissituatie ervaren en doen.
Mentoren kunnen ook praktisch meedenken met een leerling. Zij kunnen coulant zijn als de leerling die een les, proefwerk of tentamen heeft gemist als gevolg van de situatie thuis, en mee zoeken waar mogelijkheden zijn om iets in te halen. Ga niet 'vóór' de leerlingen denken: 'Jij gaat zeker niet mee met de excursie…?' Hoe goed bedoeld dat meedenken ook is, het sterkt de leerling in zijn faalangst of het gevoel er niet echt bij te horen. Beter is het dan ook om te vragen welke mogelijkheden er zijn om er voor te zorgen dat de leerling ook kan deelnemen aan een activiteit of een excursie/reis. Dat ondersteunt de leerling en laat zien dat de mentor het belangrijk vindt dat ook deze leerling meegaat. . Het biedt vertrouwen en optimisme omdat de mentor ervan uitgaat dat er oplossingen mogelijk zijn en daar ook voor open staat. Niet dat deze oplossingen altijd mogelijk zijn, maar de jongere voelt zich gezien en gehoord en ervaart dat hij/zij echt meetelt.

Wat kan de school/mentor nog meer doen?

De mentor kan de leerling bekend maken met de verschillende internetsites voor 'lotgenoten' en de betreffende leerling interesseren voor KOPP/KOV-ondersteuningsgroepen. www.Kopstoring.nl en www.survivalkid.nl zijn interactieve sites voor jongeren die te maken hebben met ouders met een psychiatrische – en of verslavingsproblematiek. De eerste site bevat informatie over psychische problemen en verslaving, tips en de mogelijkheid tot kortstondige ondersteuning. De tweede site is een meer besloten site voor jongeren van 12 tot 24 jaar. Ook deze geeft informatie over psychische problemen. Daarnaast is het mogelijk om te chatten met 'lotgenoten' en met een 'survival coach' (een gecertificeerd medewerker met kennis van zaken).
In Nederland bieden instellingen voor geestelijke gezondheidszorg (GGZ) en verslavingszorg (VZ) diverse preventieve interventies aan voor KOPP/KOV-kinderen. Er zijn ondersteuningsgroepen voor kinderen van verschillende leeftijden en adolescenten. Bekend is de zogenaamde Doe-praatgroep. Uit onderzoek naar de effecten van de Doe-praatgroep voor 8 tot 12 jarigen blijkt dat er sprake is van positieve effecten op de deelnemende kinderen. Voor pubers bestaat er ook een vorm van de Doe-praatgroep.
Let wel dat het hier om een preventieve cursus gaat en dat het geen groepstherapie is. Preventief omdat deze praatgroepen tot doel hebben ernstige psychische problematiek bij het kind van de ouders met een psychiatrische problematiek en/of verslavingsprobleem te voorkomen. Belangrijke ingrediënten van Doe-praatgroepen zijn het bieden van onderlinge herkenning bij de kinderen/jongeren en het wegnemen van irreële gedachten over de ziekte van de ouder. De groep heeft een ondersteunend karakter. De deelnemers ontvangen psycho-educatie en oefenen verschillende coping vaardigheden.

Ten slotte

In dit artikel is ingegaan op een vrij onbekend probleem. Het komt echter vaker voor dan men denkt. Vraag eens in de komende dagen aan uw collega's of zij hier bekend mee zijn en kijk zelf eens goed welke jongeren op uw school mogelijk KOPP/KOV-kinderen zijn.

Referenties

Goossens, F en Graaf, I.de (2012) *Handreiking KOPP/KVO.* Geraadpleegd op 14102014. http://www.trimbos.nl/webwinkel/productoverzicht-webwinkel/preventie/af/~/media/files/gratis%20downloads/af1183%20handreiking%20kopp-kvo_web.ashx

Goossens, F. en Zanden, A. van (2012) *Factsheet KOPP/KVO.* 14102014 *http://www.trimbos.nl/webwinkel/~/media/files/gratis%20downloads/af1178%20factsheet%20kopp_kvo_web.ashx*

Romijn, G., Graaf, I. de en Jonge, M. de (2011) *Kwetsbare kinderen.* Geraadpleegd op 141014: http://www.trimbos.nl/webwinkel/productoverzicht-webwinkel/psychische-gezondheid/af/~/media/files/gratis%20downloads/af1060%20kwetsbare%20kinderen_web.ashx

Santvoort, F. van, en Goossens, F. (2013) Doe-praatgroep: preventieve ondersteuning voor kindrren van ouders met psychische problemen en/of verslavingsproblemen. In: Braet, C. en Bögels, S. (red.) *Protocollaire behandelingen voor kinderen en adolescenten met psychische klachten. 2.* Amsterdam: Boom.

Tielen, L. , Lam, E. en Keesom, J. (2010) *Passende preventieve steun voor (dreigend) overbelaste jongeren.* Utrecht: Ginko Zorgprojecten.

Over Parentificatie: http://www.nji.nl/nl/Databanken/Classificatie-Jeugdproblemen/D203-Jeugdige-in-de-rol-van-ouder-%28parentificatie%29

Door: GEU (Groep Educatieve Uitgevers van de NUV)

Verslag Conferentie Leermiddelen in de 21ste eeuw

Op 5 februari 2014 organiseerde de GEU een conferentie over leermiddelen in de 21ste eeuw. Locatie was De Caballero Fabriek in Den Haag. Behalve circa zestig schoolbestuurders uit PO en VO waren ook vertegenwoordigers aanwezig van het Ministerie van OCW, PO-raad, VO-raad, Kennisnet, Schoolinfo en de Onderwijsraad. Doel van de dag is om samen met educatieve uitgeverijen te kijken naar de kansen en mogelijkheden die huidige en toekomstige leermiddelen bieden.

Al in het openingsgesprek wordt de agenda van de toekomst duidelijk. Hoe kunnen we in dialoog de vraag van de scholen en aanbod van de uitgevers nog beter op elkaar aan laten sluiten? En hoe kunnen goede kwaliteit leermiddelen voor gepersonaliseerd leren tegen een goede prijs worden geboden?

Dialoog is nodig voor een doorbraak

GEU-Voorzitter Harold Rimmelzwaan licht in de opening van de conferentie een top 10 toe van uitkomsten uit een recente interviewronde met schoolbestuurders. De mismatch tussen vraag en aanbod blijkt een van de meest genoemde punten. Daarnaast scoort de behoefte aan flexibiliteit, (verdere) standaardisatie en gepersonaliseerd leren hoog. Opvallend is dat bestuurders en stakeholders in de volle breedte tevreden zijn over de recente ontwikkelingen binnen de GEU. Tegelijkertijd valt op dat men uitgeverijen als rem én als accellator van digitalisering ziet. Rimmelzwaan benadrukt dat de GEU serieus in gesprek wil over deze onderwerpen en ziet de conferentie daartoe als een uitstekende start.

Gepersonaliseerd onderwijs … maar zonder gek te worden

Vier vertegenwoordigers van de GEU én vier vertegenwoordigers van schoolbesturen uit PO en VO gaan vervolgens onder leiding van dagvoorzitter Donatello Piras in discussie over enkele stellingen. Het publiek geeft de voorkeur aan twee stellingen. De eerst besproken stelling is de volgende: het aanbod van uitgevers sluit niet aan bij de vraag naar gepersonaliseerd leren. Pieter Hendrikse (OMO) beschouwt het aanbod van uitgevers als een hangmat, daar waar Stephan de Valk (portefeuillehouder VO van de GEU) de leermiddelen liever als trampoline of springplank ziet. Jan Timmers (Signum) voegt de kwalificatie 'methodeslaaf' toe en geeft tegelijk aan dat sommige onderdelen van methodes niet uit het cellofaan komen. Timmers bepleit een meer onderwijsinhoudelijke benadering door de leraar, namelijk 'of pagina 17 uit de methode doeltreffend is voor het bereiken van het leerdoel'. Ook gaat de discussie over het failliet van het klassikaal systeem en de vraag hoe je je onderwijs kunt organiseren zonder gek te worden als je te maken hebt met bijna twintig handelingsplannen.

Sleutel tot verandering: uitgever, bestuur, leraar of leermiddel?

Maar wie is verantwoordelijk voor het realiseren van gepersonaliseerd leren? De uitgeverij, het bestuur, de leraar of misschien zelf het leermiddelen? En wie vormt het onderwijs? Het antwoord op de laatste vraag is unaniem: dat is de leraar. En aan het bestuur is het de taak om leraren te laten doen waar zij goed in zijn. Of zoals Hans Kelderman (Aloysius) zegt: 'Geef de leraar zijn vak terug. Met een kernachtig aanbod van lesmateriaal is de leraar beter in staat naar het kind te kijken.' Guus Hagt (Baudartius) voegt daaraan toe dat de leraar zelf moet kiezen in plaats van te vertrouwen op kant-en-klare oplossingen.

Geeske Steeneken (portefeuillehouder ICT namens GEU) nuanceert de discussie. Want wat is eigenlijk precies de behoefte van de leraar? En hoe kan het dat leraren aangeven niet zonder bestaande leermiddelen te kunnen, zelfs als die soms in cellofaan verpakt blijven? En wat is 'massa' (voor iedereen) en wat is 'maatwerk' (voor individuen) binnen het

concept van massamaatwerk? Uitgevers benadrukken dat hiervoor een intensieve dialoog met het veld noodzakelijk is. Schoolbestuurder Guus Hagt voegt daar het belang van een dialoog binnen de school aan toe: wat heeft de docent nodig om aan zijn behoefte tegemoet te komen. Namens de GEU geeft Anneke Blok haar ervaringen in het PO weer: “Er is al veel ten goede veranderd in de afstemming tussen school en uitgevers. Daarmee gaan we door, we willen er samen met gebruikers uitkomen.”

Alleen samen kunnen deze belangrijke vragen naar gepersonaliseerd leren dus het beste beantwoord worden. Herhaaldelijk valt het woord transitie. Het besef dat dit niet gerealiseerd wordt van vandaag op morgen, maar dat er al flinke stappen zijn gezet in de laatste jaren, daar moeten het veld en de aanbieders in dialoog mee verder gaan. Harold Rimmelzwaan geeft aan dat communicatie de sleutel zal zijn, en dat we moeten proberen weg te blijven van het kip-en-eiverhaal. Dat kan alleen als we samen verder met elkaar optrekken.

Digitaal en gepersonaliseerd leren is de stap die onderwijsveld en uitgevers nu samen kunnen en moeten maken. En de leraar is de spil.

Eric Razenberg (bestuurslid GEU en algemeen directeur van ThiemeMeulenhoff). Foto: Hannie van Herk / Boekblad was erbij

Digitalisering leermiddelen: grote sprongen voorwaarts maar ook ruggen tegen elkaar

De stelling dat digitale leermiddelen een kostenpost zijn en geen investering blijkt onder de aanwezigen te leven. Enkele bestuurders geven aan à la carte te willen bestellen, niet het hele menu. Ook benadrukken zij de kosten van de ict-infrastructuur en de moeite om al het materiaal te ontsluiten. Hoe dan ook, ‘een stevige visie’ is op dit punt vereist. Geeske Steeneken beschrijft namens de GEU hoe snel de ontwikkelingen gaan: “Steeds meer leerlingen hebben de toegang in hun zak”. Maar tegelijk zijn er ook leerlingen die op school of thuis zijn aangewezen voor de toegang tot digitaal materiaal. Hoe dan ook, het materiaal moet gegarandeerd werken, en dat vraagt ook van de school om stevig beleid. Zowel uitgevers als bestuurders herkennen de transitiefase waarin het onderwijs zich nu bevindt, maar dat het nu ook de hoogste tijd is om de vraagsturing te versterken. Het Programma van Eisen (PvE) voor leermaterialen, zoals door PO- en VO-raad met hulp van Kennisnet ontwikkeld, is een stap in de goede richting. De uitgevers hebben ondertussen grote sprongen voorwaarts gezet met digitaal leermateriaal en het is nu tijd dat aanbieders van leermateriaal niet met de ruggen naar elkaar zitten. Er is een duidelijke roep van bestuurders om meer gezamenlijkheid bij uitgevers in het aanbieden van lesmateriaal zodat beter digitaal onderwijs binnen handbereik is. Harold Rimmelzwaan herkent deze sterke behoefte aan gemeenschappelijk platforms voor digitaal leermateriaal. De GEU wil ook hier graag over in gesprek met bestuurders, uiteraard binnen de mogelijkheden (en beperkingen) die de wet en regelgeving van de ACM hier biedt.

Twaalf workshops, twaalf routes naar digitaal en gepersonaliseerd leren

In twaalf workshops gaan educatieve uitgevers het gesprek aan met de bestuurders en de vertegenwoordigers van het onderwijsveld en beleid. De presentaties gaan in op het digitale aanbod van uitgevers én op de aanvullende dienstverlening. Ook wordt geschetst hoe met profiling en recommendation gepersonaliseerd leren steeds dichterbij komt. Of hoe leraren digitaal gefaciliteerd worden in hun individuele vakbekwaamheid. In twee mindmaps zijn de kernpunten van alle workshops in steekwoorden samengevat.

In de wrap-up aan het eind van de conferentie vallen twee conclusies op. Digitaal en gepersonaliseerd leren is de stap die onderwijsveld en uitgevers nu samen kunnen en moeten maken. En de leraar is de spil; besturen en uitgevers moeten de leraar in belangrijke mate faciliteren. Deze vaststelling resulteert in enkele concrete suggesties. Werk publiek-privaat samen aan de geïdentificeerde thema’s in het doorbraakproject Onderwijs en ict. Gebruik de driehoek van leraren, bestuurders en uitgeverijen om belangrijke stappen verder te komen. Blijf voortdurend intensief met elkaar in gesprek, bijvoorbeeld in de vorm van deze conferentie. En tot slot: voer de gesprekken realistisch en ga uit de van de haalbare werkelijkheid. Bekijk de mindmap voor een weergave van de wrap-up.

Door: G. van der Linden*

Rouw in de klas

Inleiding[1]

Ieder mens krijgt er vroeg of laat in zijn leven mee te maken: de dood. Het verlies van een dierbaar familielid, een vriend, vriendin of misschien een geliefd huisdier. De gevoelens en emoties die gepaard gaan met een verlies zijn nooit van tevoren in te schatten of te bevatten. Niemand kan zich voorstellen hoe het leven eruit zal zien zonder een bepaald persoon; het gaat ons inbeeldingsvermogen ver te boven, ook al doen we nog zo ons best.

Voor de leerkracht is er dan ook een belangrijke rol weggelegd om een kind te begeleiden in het rouwproces, wanneer het te maken krijgt met een overlijden. Het beleven en verwerken van een verlies is voor ieder kind anders; de situatie omtrent de gebeurtenis, maar ook zijn leeftijd spelen hierbij een grote rol. Het komt uiteraard ook voor dat een hele klas – en in mindere mate de hele school – te maken krijgt met het overlijden van een leerling. Helaas komt het in deze tijd ook voor dat de school te maken krijgt met het gewelddadig wegvallen van een of meerdere leerlingen. Zeker wanneer de geweldpleger een naast familielid is van het slachtoffer, zal de impact van het drama op school enorm zijn en vergt een dergelijke situatie weer een hele andere aanpak. In dit artikel bespreken we onder andere het handelingsplan dat een school die tweemaal in één jaar getroffen werd door dergelijke tragische gebeurtenissen, heeft ontwikkeld.

Het individuele kind

Bij het verlies van iemand die je dierbaar is, is het heel natuurlijk van de ouder of verzorger om het kind de pijn te willen besparen die ze zelf ervaren. Iedere volwassene zal een kind willen beschermen tegen het verdriet dat gepaard gaat met een verlies. Maar als je kinderen op een eerlijke, rustige manier vertelt wat er gebeurd is, kunnen ze de confrontatie met het verlies meestal goed aan. Ze zijn in de meeste gevallen goed in staat om net zoveel tot zich door te laten dringen als nodig is en ze op dat moment aankunnen. Het is hun eigen beschermingsmechanisme. Het om de hete brij heen draaien door de volwassene en de realiteit buitensluiten kan ook juist allerlei vreemde en onrealistische fantasieën aanwakkeren, die ervoor kunnen zorgen dat een kind angsten en schuldgevoelens krijgt.

Vertel een kind de waarheid, op een manier die voor het kind te begrijpen is, denk hierbij ook aan zijn leeftijd. *Betrek een kind bij zo veel mogelijk zaken en geef informatie waar het iets mee kan. De werkelijkheid kan afschuwelijk zijn en moeilijk te begrijpen, maar is altijd beter dan de rijke fantasiewereld waar het kind in kan verdwalen.*

Maak een gebeurtenis niet mooier dan zij is en gebruik geen benamingen die voor het kind onduidelijkheid scheppen. Het is goed bedoeld als troost, maar heeft vaak een tegenovergestelde uitwerking. Bijvoorbeeld:

- Hij is ingeslapen.
- Hij is op reis gegaan.
- Hij was heel erg ziek.
- Hij is heengegaan.

Het kind zal angstig worden wanneer hijzelf of een ander gaat slapen, op reis gaat, weggaat of ziek wordt. Het is voor een kind bijzonder moeilijk om het verschil te begrijpen tussen de beide betekenissen van dezelfde zin.

Een kind mag ook best jouw verdriet zien, maar houd wel de controle. Een kind zal eerder de vrijheid voelen zijn eigen verdriet te laten zien en niet bang zijn om zijn ouders of verzorgers ermee 'lastig te vallen', wanneer er open en eerlijk over verdriet gesproken wordt. Probeer goed contact te houden met het kind. Hij of zij zal beter gaan begrijpen wat er aan de hand is en waarom zijn ouders of verzorgers zo van slag zijn. Op deze manier zal het kind ook leren dat gevoelens en verdriet best geuit mogen worden, dat je jezelf niet hoeft te verstoppen. Laat ook duidelijk blijken dat je er bent voor het kind, dat het mag maar niet hoeft te praten, dat je er bent wanneer het behoefte heeft aan steun, een praatje of een knuffel.

---

* Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Katholieke school de Soeteschool in Zoetermeer. Met speciale dank aan de directie en leerkrachten.

1 Het onderstaande artikel werd in eerste instantie geschreven met het oog op het Basisonderwijs. Omdat wij van mening zijn dat veel van de adviezen zeker ook bruikbaar en nuttig zijn voor de onderbouw VO hebben we besloten het in REMEDIAAL te publiceren. Ook omdat de praktische uitwerking van een en ander haar waarde voor alle schooltypen heeft.

De oom van Nicole was op zeer jonge leeftijd overleden. De hele familie was van slag en Nicole's moeder gaf het bericht van overlijden telefonisch aan een aantal familieleden door. Niemand had de kleine Nicole van 4 jaar in de gaten. Zij hoorde de gesprekken die haar moeder voerde aan de telefoon, zag het verdriet en de tranen, maar begreep het niet. Het enige wat voor haar duidelijk werd, was dat haar oom "rustig ingeslapen" was en haar ouders daarom van slag waren en enorm veel verdriet hadden. In de daarop volgende dagen ging het slechter met Nicole. Haar moeder begon zich zorgen te maken, omdat het meisje er slechter uit ging zien en er duidelijk oververmoeid uitzag. Uiteindelijk kwam moeder erachter dat Nicole enorm angstig was geworden om te gaan slapen. Zij wilde niet 'rustig inslapen' en zomaar verdwijnen. Want dat was wat er gebeurd was, zo had zij het begrepen!

Wat bij een scheiding maar ook bij een overlijden voorkomt, is dat een kind zich schuldig gaat voelen. "Ik wil je nooit meer zien", "had ik maar nooit een broertje of zusje gehad" zijn vaak ongemeende uitingen van ongenoegen. Maar wanneer een persoon daarna daadwerkelijk overlijdt, kan het kind zich enorm schuldig gaan voelen; tenslotte is de persoon na zijn stille wens werkelijk dood. Ook al begint een kind er niet zelf over, maak altijd duidelijk dat het niet zijn of haar schuld is dat iemand is overleden.

Een kind zal ook niet de hele dag verdrietig zijn. Hij mag verdrietig zijn op momenten dat hij het aankan en zal de rest van de dag gewoon doen wat hij altijd doet. Wees er niet boos of teleurgesteld om; een kind beschermt zichzelf op deze manier. Eigenlijk doen veel volwassenen hetzelfde door zich op het werk of op het huishouden te storten om zo te proberen hun verdriet even uit te bannen en hun gedachten op iets anders te focussen.

Het kan best zijn dat het kind zijn verdriet 'uitstelt' en er weken of maanden later, als er weer rust heerst en alles weer 'normaal' is, pas aan toe komt. Op het moment dat het kind zich veilig voelt, zal het zijn verdriet toelaten. Wees er wel alert op, want wellicht verwacht je niet meer dat een verandering in het gedrag van een kind geassocieerd kan worden met het verlies van weken of maanden terug. Dit, terwijl het wel het geval kan zijn.

Het kan ook best zijn dat een kind, na een verlies in huiselijke kring, zich op school heel 'normaal' en vrolijk gedraagt, juist omdat dit de plek is waar het verdriet niet dominant aanwezig is en het kind hier zonder schuldgevoel gewoon een kind kan zijn. In dit geval zal het ook met rust gelaten willen worden en graag willen dat er geen speciale aandacht aan hem of haar besteed wordt.

Wacht af totdat het kind zelf komt met vragen over zijn gevoelens en zijn verdriet. Gewoon luisteren, er samen over praten, zijn verdriet proberen te begrijpen en te verwoorden en hem troost bieden werkt beter dan gevoelens voor het kind te willen verklaren en aan hem uit te leggen waar ze vandaan komen. *Laat weten dat het helemaal niet erg is dat hij of zij verdrietig is, dat dit heel normaal is.* Een veilige vertrouwde warme haven bieden is datgene waar ze op dat moment behoefte aan hebben. Ook willen ze helemaal niet horen dat het wel weer goed komt. Veel belangrijker voor het kind is de bevestiging dat het erg is wat hem is overkomen of wat er is gebeurd. Dan voelt hij of zij zich begrepen.

Het ene kind zal langer rouwen dan het andere. Ook in de klas zal dit goed merkbaar zijn. Het overlijden van een klasgenoot raakt de hele klas. Maar de een zal meer bevriend zijn geweest met het overleden kind dan de ander. De meer hechtere vriendjes of vriendinnetjes zullen naar alle waarschijnlijkheid meer tijd nodig hebben om het verdriet een plaats te geven dan een kind dat zijdelings te maken had met het overleden kind. Niet meer samen naar school lopen, of niet meer samen kunnen spelen na school.

Annemiek was jarig en er kwam veel visite om haar te feliciteren met haar achtste verjaardag. Zo ook een vriendin die haar hond, een golden retriever, had meegenomen, een schat van een beest waar iedereen dol op was en die nooit een vlieg kwaad deed. Het hok van de cavia van Annemiek stond open, omdat enkele kinderen met de cavia aan het spelen waren. De cavia produceerde opgewonden geluidjes waar de hond nieuwsgierig op af kwam en voor iemand iets kon doen reageerde de hond heel instinctief op de op en neer huppelende cavia en beet hem dood. De visite overstuur, de ouders en de bazin van de hond ontredderd en de kleine Annemiek ontroostbaar.

Papa besloot direct de cavia in de tuin te begraven, zodat het onderwerp van al dit verdriet uit het zicht was. Annemiek wilde er niet bij zijn of helpen, ze ging liever even alleen verdrietig zijn op haar kamer, zei ze. Na een half uur kwam zij weer beneden en terwijl alle volwassenen het hele voorval nog aan het bespreken en verwerken waren, kondigde Annemiek aan dat het eigenlijk wel beter was zo. De cavia at toch altijd maar haar appeltjes op, wilde altijd aandacht en piepte daarom eigenlijk veel te hard.
Twee weken later wilde ze toch wel heel graag een nieuwe cavia!

Een kind kan zich ook druk maken over de meer praktische zaken. “Bij wie ga ik nou mijn boterhammetje eten op woensdagmiddag?” “Waar moet ik nu logeren in de vakantie?” Het kind geeft op die manier aan wat het zal gaan missen.

Geef het kind geen schuldgevoel als het bijvoorbeeld niet huilt en er niet over wil praten. Het kind voelt zich gewoon naar en uit dit in zijn gedrag. *Enkele signalen zijn bijvoorbeeld buikpijn, hoofdpijn, niet willen of kunnen eten, slecht slapen, enge dromen hebben, slechte concentratie, vergeetachtigheid, verlatingsangst, zich afsluiten, niet meer met anderen samen willen spelen, driftbuien of terugvallen in kinderlijker gedrag dan bij zijn leeftijd past, (bijvoorbeeld weer in zijn of haar broek plassen).*

Let ook op dat het kind niet gepest wordt of uitgesloten door zijn klasgenoten; het komt voor en zal de situatie voor een kind nog emotioneler maken. Probeer de thema’s dood, verlies en verdriet te bespreken in de klas, zodat de leerlingen een begrip krijgen van wat verdriet verwerken, en iemand of iets verliezen betekent. Vertel dat rouwen enorm veel tijd en energie kan kosten en dat ieder persoon dit op zijn eigen manier zal doen.

Laat het kind eventueel een tekening of knutselwerkje maken voor de degene die overleden is. Dit zal hem troost bieden bij het verwerken van het verlies en het is iets tastbaars wat hij aan het doen is en eventueel kan meegeven bij het afscheid. Ook kaarsjes branden en bloemen neerleggen zijn taken die je een kind kunt laten doen tijdens een afscheid. Of vraag ze om zelf iets te bedenken. Verderop zullen we hierop terugkomen met enkele voorbeelden uit de praktijk.

Dood van een leerling

Op 6 januari 2005 maakt een 38-jarige vrouw een eind aan het leven van haar kinderen van 3 en 6 jaar. Na haar daad pleegt ze zelfmoord door voor de trein te springen. Het 6-jarige meisje zit in groep 2/3 van de Soeteschool, dezelfde school als het 5-jarige meisje dat drie maanden later samen met haar 3-jarige zusje en hun moeder in Brabant wordt gevonden. Hun vader en echtgenoot heeft hen daar begraven en vervolgens als vermist opgegeven. Na tien dagen bekent de vader zijn vrouw en kinderen te hebben gedood.

Bron: de Volkskrant, *zaterdag 7 januari 2006*

Een school die te maken krijgt met een tragedie zoals die zich voordeed op de Soeteschool, zal de schok nog lang voelen. De directeur van de school beschrijft in een stuk in de krant dat het bizar is, maar dat het bij de tweede tragische gebeurtenis zelfs leek of er sprake was van een bepaalde routine. Men wist hoe te handelen en wat belangrijk was. Zo snel als mogelijk alle betrokkenen informeren. Een lijst maken van wat nodig is voor de herdenkingsdienst en nog meer praktische zaken waar we verder in dit artikel op terugkomen. Om andere scholen inzicht te geven in wat ze te wachten kan staan wanneer de school waar je werkzaam bent te maken krijgt met een gewelddadige dood van een leerling, heeft de directeur een draaiboek <i>*Hoe ga je om met calamiteiten?*<i> gemaakt met richtlijnen die men zou kunnen volgen. Ook al zou je het liefst in een hoekje willen gaan zitten huilen, als directeur en leerkracht van een school heb je hier geen tijd voor; je moet van alles regelen.

De opa van Pieter (8) en Evert (5) was op 79-jarige leeftijd overleden. De jongens waren verdrietig, maar opa was toch best al “oud”, en erg ziek. Hun eigen invulling was dat het eigenlijk beter was voor opa, want nu was hij niet meer ziek maar wel weer fijn bij oma. Op school hadden ze beiden iets gemaakt voor opa. Bas een mooie tekening en Evert een mooie bloem. Op de dag van het afscheid hadden de ouders besloten dat de jongens mee mochten naar het uitvaartcentrum. De behoefte om opa zelf de gemaakte knutselwerken te geven was erg groot. Binnen werden ze opgevangen door een vriendelijke dame die de jongens een boekje en kleurtjes gaf. Nadat vader vooraf beoordeeld had of het verantwoord was om de jongens mee naar binnen te nemen, zonder het beeld dat de jongens van opa hadden te beschadigen met een opa die niet meer leek op de hun zo vertrouwde persoon, betraden ze gezamenlijk de afscheidsruimte. De jongens vonden het even vreemd, maar na een tijdje werd opa al kwebbelend verblijd met een mooie tekening en bloem. Evert wilde ook graag weten of opa wel schoenen aan had, want dat kon hij niet zien aangezien het zijden kleed tot zijn middel gesloten was. Voorzichtig werd het losgemaakt en werden opa’s schoenen tot opluchting van de kinderen zichtbaar. Toch ook nog even gecheckt of hij zijn sokken niet was vergeten... Voor alle aanwezigen werd de geladen sfeer steeds meer ontspannen door de manier waarop de jongens zich vrij en ongedwongen door de ruimte begaven.

Hoe ga je om met calamiteiten?

Een draaiboek opstellen

Leiding. Wie neemt de leiding? Het is erg belangrijk dat er een persoon de leiding neemt en een draaiboek maakt. Hij of zij moet de touwtjes goed in handen hebben en kunnen laveren tussen leerkrachten, ouders, kinderen, externe instanties en de pers. Stel eventueel een vervanger aan; ook diegene die de leiding heeft kan uitvallen.

Hoe ga je om met de pers? De omgang met de media is iets waar je als directeur van een school of leerkracht niet in thuis bent. Hoe zorg je er dus voor dat er geen foutieve berichten in de krant of op televisie komen die de school veel schade kunnen berokkenen?

In de eerste plaats is het vaak verstandig één persoon aan te stellen als contactpersoon voor de pers. Hij of zij kan bepalen (eventueel in samenspraak met anderen) wat de school wel of niet naar buiten wil brengen. Hij of zij weet dan ook te allen tijde wat er afgesproken is en op deze manier houdt men de regie en berichtgeving in eigen hand. Stel kaders: wat wil/doe je wel en wat niet? Verzamel tips van persvoorlichters, politie, de website van de KPC Groep e.d. Bepaal of je de persvoorlichting in eigen hand wilt houden of dat je het geheel liever uit handen geeft aan professionele hulpverleners. Zaken waar je goed over na moet denken, want zeker bij calamiteiten zal de media grote belangstelling tonen, en zeker niet altijd op momenten dat de school er klaar voor is.

Hulpverleners inschakelen, zoals politie, Slachtofferhulp, GGD en Jeugdzorg. Maak een lijst van hulpverleners die je denkt nodig te hebben en zoek er de juiste telefoonnummers en contactpersonen bij. In de meeste gevallen ontvangt de school foldermateriaal en visitekaartjes van de betrokken. Bewaar deze samen in een dossier.

De rol van de algemene directie. Deze wordt direct ingelicht en is aanwezig bij de bijeenkomst die gehouden wordt voor de ouders.

Het crisisteam. Het crisisteam wordt voorgesteld op de bijeenkomst en bestaat in dit geval uit mensen van slachtofferhulp, de directie, de GGD, de politie en de identiteitsbegeleider.

Externe deskundigen. Bij Monuta zijn (verwerkings)boekjes te verkrijgen.

Hulp KPC Groep. De KPC Groep is in te schakelen wanneer er calamiteiten zijn op school. Zij hebben hulpverleners die de gehele regie over kunnen nemen of een gedeelte ervan, bijvoorbeeld de media.

Ook staan op hun website zeer bruikbare tips in de vorm van voorbeelddraaiboeken, mediatips, lesideeën en diverse publicaties (www.kpcgroep.nl).

De GGD. De GGD heeft op haar website diverse artikelen ter inzage over dood en rouw op school. Bijvoorbeeld de richtlijn *Dood en rouw in het basisonderwijs*. Dit bestand is in te zien via www.ggdzhw.nl.

Slachtofferhulp Nederland. De mensen van Slachtofferhulp zijn vrijwilligers die ervoor opgeleid zijn mensen te steunen daar waar nodig. Op de Soeteschool bijvoorbeeld, zijn zij twee weken lang iedere dag gekomen om te praten en te begeleiden. Zij zijn er, niet alleen voor de kinderen maar ook voor de ouders en het team. Indien nodig, zijn zij op een later tijdstip altijd nog in te schakelen voor hulp.

Praktisch gezien direct handelen

Het plan van aanpak moet bepaald worden. Bepaal wie de leiding en woordvoering op zich neemt binnen de school. In een onverwachte en emotionele situatie is het erg belangrijk één spreker/contactpersoon te hebben en indien nodig één vervanger.

Maak een draaiboek. Leg een dossier aan en schrijf alles op, door de hectiek kunnen belangrijke zaken of notities snel vergeten worden of verloren raken.

Voorlichting door de politie. De betrokken klas is door de school telefonisch ingelicht en verzocht naar school te komen. Nadat iedereen zich verzameld had in de klas, heeft de politie hen ingelicht over de tragedie die zich had afgespeeld binnen het gezin van hun klasgenoot. Dit nog voor de media en de rest van de school op de hoogte was van het familiedrama. Ook in de periode daarna hield de politie contact met de school, al was het maar om te vragen hoe het met iedereen gesteld was.

Collega's, algemene directie, de ouders en de kinderen moeten ingelicht worden. Collega's en de algemene directie worden zo snel mogelijk telefonisch op de hoogte gebracht.

Ouders van kinderen uit de klas van de slachtoffertjes worden uitgenodigd op school en worden daar gezamenlijk geïnformeerd door de directie van de school en de politie. Zij zijn toch diegenen die de kinderen het nare bericht moeten brengen en voor de eerste opvang zullen zorgen.

De ouders van de resterende klassen worden middels een nieuwsbrief op de hoogte gebracht.

Wat komt er op je af?

Je eigen emoties. Héél veel mensen willen informatie. Er komen enorm veel telefoontjes binnen. De meeste lief en goed bedoeld, maar het zijn er té veel om op dat moment emotioneel aan te kunnen.

Daarnaast kamp je met je eigen emoties, het ongeloof, je verdriet, maar ook paniek. Hoe vertel je dit aan de anderen? Je collega's, de ouders en de kinderen?

De emoties van collega's, ouders en de kinderen. In deze tijd is het belangrijk dat je elkaar opvangt in het verdriet, elkaar tijd geeft om het te kunnen verwerken, samen stil te staan bij het gebeuren, samen te kunnen huilen. De ouders vragen vaak begeleiding in hun zoektocht naar hulp. Met de kinderen kun je kringgesprekken houden, vieringen samen

bedenken, maar bovenal: geef ze de tijd om het te verwerken en erover te praten!

Verdriet en rouw

Plaats tafels met bijvoorbeeld een mooie foto, een gebedje en/of gedicht. In de hal van de school of op een andere plek die voor iedereen toegankelijk is, kun je een tafel plaatsen met een foto, kaarsjes en eventueel het overlijdensbericht van het overleden kind. De kinderen en hun ouders kunnen in een schrift of condoleanceregister een verhaal of wens voor het overleden kind schrijven of tekenen. Ook moet er genoeg ruimte zijn voor de kinderen om een tekening, knutselwerkje of knuffel achter te laten. In de klas van het overleden kind komt een extra tafeltje met een foto, kaarsjes en ruimte voor knutselwerkjes en knuffels e.d.

Geef duidelijke berichtgeving naar buiten. Zet een bericht op de website van de school en zorg dat dit actueel blijft. Niets is zo vervelend als indianenverhalen die de ronde gaan doen. Zorg dat de ouders op de hoogte gehouden worden door middel van nieuwsbrieven omtrent activiteiten gericht op rouwverwerking en de begrafenis.

Duidelijk maken dat dit uitzonderlijke gebeurtenissen zijn
Verzorg een bijeenkomst voor de ouders en de kinderen
Hoe ga je weer starten in de groepen de volgende dag, en de weken erna?

De impact van een gewelddadig overlijden is enorm. De school staat even stil en zal zeker tijd nodig hebben om weer in het ‘ normale’ doen te komen. Een gezamenlijk gebed met alle klassen is een mooi begin van de eerste dag. Maar ook gewoon samen in een kring met je eigen klas praten over verdriet, de dood en alle andere zaken die de kinderen aangeven als belangrijk, is voor een klas prettig en heel belangrijk. Ook als dit de hele dag duurt, is het prima. De kinderen geven zelf vaak aan wanneer het genoeg is.

Vaak vragen de jonge kinderen ook vrij snel na de gebeurtenis of de tafel met foto, knuffels en tekeningen weg mag. Niet omdat ze harteloos zijn; ze willen gewoon door met het leven!

Rol van de identiteitsbegeleider

- *Ondersteuning*
- *Brieven*
- *Lesideeën, verwerkingsproject.* Eventueel een rol op de dag van de begrafenis.

De identiteitsbegeleider is aanwezig bij de eerste bijeenkomst om de aanwezigen op te vangen. Hij of zij kan hulp bieden bij het opstellen van brieven en berichtgevingen naar bijvoorbeeld de ouders. Teamleden kunnen afspraken maken met de identiteitsbegeleider wanneer zij hulp nodig hebben bij het verwerken van de gebeurtenis. Ook speelt de identiteitsbegeleider een grote rol bij het organiseren van verwerkingsprojecten voor alle groepen. De identiteitsbegeleider zet samen met de kinderen en de leerkracht de activiteiten op de dag van de begrafenis in elkaar en voert deze ook uit.

Reacties van ouders, kinderen en leerkrachten

Veerkracht van kinderen. Blijf alert in de klas om eventuele problemen zo snel mogelijk te herkennen! Het mag duidelijk zijn dat er voor de leerkracht een moeilijke taak weggelegd is om te ontdekken welke specifieke benadering bij welk kind past.

Schroom niet om eventueel Slachtofferhulp in te schakelen, zij hebben de expertise in huis om je bij te staan in deze moeilijke tijd.

Nu, twee jaar na de tragische dood van de meisjes, zijn er nog kinderen die een zonnetje of een sterretje tekenen bij een tekening of stukje tekst voor het overleden kind!

Verlies van vertrouwen (in volwassenen, in de veiligheid op school). Voor een kind is het onvoorstelbaar dat een papa of mama het eigen kind dood. Zeker de klasgenoten van het kind hebben het in dezen zwaar, omdat ze samen hebben gespeeld, zelfs in sommige gevallen bij het kind thuis hebben gespeeld en ze kennen de ouders persoonlijk.

Samenwerken met instanties is belangrijk. Maak dankbaar gebruik van de hulp die aangeboden wordt door diverse instanties die deskundig zijn op het gebied van geweld en/of rouwverwerking. Zij geven graag tips en bruikbare handleidingen over hoe verstandig te handelen in een droevige en emotionele tijd. Besef dat je niet alles hoeft te doen wat er gezegd wordt, maar gebruik datgene wat voor jouw school toepasselijk is en waar je je als school goed bij voelt. Weet welk beleid er bij jouw school hoort en wat er moet gebeuren bij calamiteiten. Het kan heel goed voorkomen dat er té veel hulptroepen klaarstaan en er té veel op je afkomt. Probeer te allen tijden het overzicht en de rode draad in de gaten te houden, zodat er niet iemand anders – meestal met goede bedoelingen overigens – gaat handelen op een manier die niet bij de school past of die anders is dan je zelf graag zou willen.

De uitvaart

Voorbereiding. Zorg dat je goed voorbereid bent! Voor de kinderen is het erg belangrijk betrokken te worden bij het afscheid, ook als ze niet op de begrafenis aanwezig zullen zijn.

Een voorbeeld is om met de klas een mooi bloemstuk te maken van bloemen die de kinderen zelf hebben uitgekozen en meegenomen van huis. De kinderen mogen dit zelf om de beurt in een groot stuk oase steken en het resultaat zal

een kleurrijk bloemstuk zijn van vele soorten bloemen met een prachtige persoonlijke uitstraling.

Ook een mooie ballon met een kleine tekening of boodschap eraan gebonden die men samen oplaat, is een mooie manier voor kinderen om uiting te geven aan hun verdriet, maar ook om iets af te sluiten.

Je kunt ook een foto maken van de begraafplaats na de begrafenis wanneer er allerlei spulletjes en bloemen liggen voor de leerlingen en de betrokken ouders.

Wie gaan er naar de uitvaart toe?. De nabestaanden zullen altijd diegenen zijn die bepalen wie er welkom is op de uitvaart en wie niet.

In elk geval kan dit heel verschillend zijn. Soms is iedereen welkom, soms alleen de eigen klasgenootjes en in een enkel geval niemand of misschien hooguit de directeur of eigen leerkracht. Ook kan het zijn dat er een dienst gehouden wordt in een kerk of uitvaartcentrum waar iedereen welkom is, maar dat de daadwerkelijke begrafenis of crematie in besloten kring plaats zal vinden.

Kinderen vrij?. Toen de directeur een aantal jaren geleden op jonge leeftijd overleed hebben alle leerlingen vrij gekregen op de dag dat het nare bericht kwam en op de dag van de begrafenis. Ook beide keren na het overlijden van de kinderen hebben de leerlingen vrij gekregen op de dag van de begrafenis. Het is belangrijk goed te bekijken wat er in iedere afzonderlijke situatie goed is voor de kinderen en de ouders.

Monuta begeleidt ook de school. Zij nemen het draaiboek samen met de school door, leveren boekjes als *Mama, langoor wordt niet wakker* en *Soms moet je huilen*.

Indien je meer hulp wenst, staan ze voor je klaar.

Nazorg

Houd contact met hulpverleners. Het kan heel goed zijn dat alles rustig verloopt en iedereen op het eerste gezicht na een bepaalde tijd weer in zijn gewone doen is. Toch kan het zo zijn dat er kinderen, ouders of leerkrachten zijn die pas na verloop van enige tijd professionele hulp nodig hebben, doordat bijvoorbeeld het verwerkingsproces om welke reden dan ook is uitgebleven en pas later op gang is gekomen.

Houd rekening met mogelijke uitval van personeel. Als leerkracht heb je een belangrijke, verantwoordelijke rol in de klas. De kans dat er leerkrachten zijn die na de verwerking van de tragedie uitvallen, is zeker aanwezig. Je kunt je als leerkracht uiteraard lang 'groot' houden voor de kinderen, maar ook het eigen verdriet moet verwerkt worden en soms is het klaslokaal hier niet de aangewezen plek voor.

De kinderen gaan snel over tot de orde van de dag. Laat ze. Weet dat de meeste kinderen minder lang last hebben van verdriet en rouwverwerking dan de meeste volwassenen! Blijf wel alert op eventuele veranderingen in gedrag.

De media. Wees voorbereid op het feit dat je in het bestand zit van de media wanneer een tragedie heeft plaatsgevonden op je school. Zij beschouwen je in vele gevallen als ervaringsdeskundige.

Op de bewuste school stopten de aanmeldingen van nieuwe leerlingen na april maandenlang. Kennelijk dachten veel ouders dat er wel een nare sfeer zou hangen. Hoe onrechtvaardig en onverdiend, maar het gebeurt!

Nog even dit…

Alle tv-zenders, radioverslaggevers en de kranten vragen informatie en stellen enorm veel vragen. Ze komen zelfs op de speelplaats om aan de aanwezige ouders en kinderen vragen te stellen (lastigvallen!). Er worden vragen gesteld als: "Vind je het niet eng om op deze school te zitten?" Als directie kun je dit er heel slecht bij hebben, het is echt heel vervelend.

Toen er kort na alle gebeurtenissen een kind vermist werd in de buurt, kwam er zonder enig overleg politie op de speelplaats om bij de kinderen en hun ouders navraag te doen. De medewerkers van de school, ouders en kinderen werden onbedoeld direct weer herinnerd aan eerdere situaties. Nadat de directie de politiemensen had gevraagd waar ze mee bezig waren, hebben zij zich direct geëxcuseerd voor de onbezonnen actie. Echter, het leed was al geschiet. Zowel de kinderen als de ouders waren enorm geschrokken en voelden zich knap vervelend. Voor één leerkracht was de rek eruit; hij was zo geschrokken van het voorval dat hij het niet meer zag zitten en zich ziek heeft gemeld.

Verdriet kent geen tijd, vergeten doe je nooit en de gebeurtenis zal altijd een rol in je leven blijven spelen!

Dood van een leerkracht of de directeur

Als een leerkracht of de directeur overlijdt, treft dit de gehele school en met name het gehele team. De schok die door de school gaat is nog lang voelbaar en heeft lange tijd nodig om weg te ebben. De problematiek die komt kijken bij de opvang van kinderen, ouders en met name het team na het overlijden van bijvoorbeeld de directeur, is nagenoeg dezelfde als wanneer een leerling overlijdt – op enkele belangrijke aspecten na die verder in het artikel besproken zullen worden.

Peter, de directeur, was al enige tijd ziek en de adjunct-directrice was net gestopt met werken. Besproken was dat een teamlid indien nodig de school 'draaiende' zou houden tot er een nieuwe directeur aangetrokken zou zijn. Immers dat zou niet zo lang duren. De werkelijkheid bleek anders. Het ziekteproces ging sneller dan verwacht en plotseling stond het team er alleen voor. In deze periode is het team echt 'samen' door het proces gegaan en erg sterk gebleken samen.

De eerste schok

Wanneer het bericht dat de directeur van de school – al dan niet onverwacht – is overleden de school bereikt, zal het gevoel van ongeloof en onbegrip overheersen. Hoe kan het nu gebeuren dat de spil, de drijfveer van de school wegvalt? Op hetzelfde moment zal de adjunct-directeur zich heel bewust worden van het feit dat hij of zij de regie over zal moeten nemen en dat is in veel gevallen gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ook hij of zij heeft te maken met zijn eigen verdriet, maar ook met dat van de andere teamleden, de kinderen en de ouders.

September 1999

De school bestond dat jaar 20 jaar en er werd veel georganiseerd voor, en met, zowel de leerlingen, de ouders als het team. Het was een gezellige, maar hectische periode. Nu stond de school onder leiding van meester Evert, 44 jaar en vol ongeremde energie voor zijn vak. Hij was niet alleen de directeur van zijn eigen school, maar zat daarnaast ook in overkoepelende organisaties van het onderwijs, was plaatsvervangend directeur van een andere school die op dat moment zonder directie zat en deed dit alles met een enorme passie.

November 1999

Op dinsdagochtend komt het bericht dat meester Evert met de ambulance thuis is opgehaald en het gaat niet goed met hem. Een paar uur later komt het bericht dat meester Evert is overleden. Het team, de kinderen, de ouders, het bestuur en eenieder die hem kent zijn in shock!

Een goed stappenplan

Ook wanneer een teamlid of de directeur komt te overlijden, geldt dat een goed stappenplan onontbeerlijk is. In het geval van meester Evert heeft men besloten de kinderen direct naar huis te sturen, daar waar het mogelijk was. De kinderen waarvan de ouders werkten zijn in de meeste gevallen opgevangen door ouders die thuis waren. Ook de daaropvolgende dag hebben de kinderen vrij gekregen. Op die manier was het team in staat om een goed stappenplan te maken voor de komende tijd. Ook werden de dagen samen benut om met elkaar te kunnen rouwen, praten, huilen, troosten en verwerken. De overkoepelende stichting van de school heeft bij dit alles een ondersteunende rol gespeeld.

Na anderhalve dag vrij komen de kinderen weer naar school en is de gehele dag gebruikt om te praten en te knutselen met de kinderen over en voor meester Evert. De kerkdienst voor Evert is gehouden in de gemeente van de school en niet in de gemeente waar hij woonachtig was. Dit was zijn eigen nadrukkelijke wens. Uit iedere klas waren er twee kinderen uitgekozen die een gedichtje voorlazen of een stukje opvoerden, al naargelang de kinderen zelf hadden bedacht.

Het verdriet

Het verlies van de directeur heeft een enorme impact op de hele school. Hij of zij is meestal toch diegene die nauw betrokken is bij iedereen die met de school te maken heeft. Zowel met de kinderen, de ouders, het team als het bestuur. Er overheerst een gevoel van onmacht en hulpeloosheid, omdat de kern, de spil van de school plotseling verdwenen is.. Het verdriet binnen de school was enorm. Oud-leerlingen kwamen spontaan terug naar school om gedichten te brengen en voelden de behoefte de leerkrachten te steunen en te troosten. De gedenkhoek met daarop een condoleanceregister en een foto van Evert lag in een mum van tijd vol met knutselwerkjes, bloemen en tekeningen. Het gevoel van samenhorigheid was enorm.

Verbazend was het om te zien dat de troostende arm niet altijd toebehoorde aan een volwassene, maar dat ook de kinderen die rol op zich namen.

Het team wordt in deze dagen erg close met elkaar en te merken is dat men meer voor elkaar overheeft dan normaal gesproken het geval zou zijn. Iedereen heeft het gevoel in een tropentijd terecht te zijn gekomen en men ondersteunt elkaar daar waar men kan.

Zelfs de allerkleinsten binnen de school voelen vaak haarfijn aan dat de sfeer binnen de school anders is dan normaal. Ze kunnen aan de ene kant heel rustig en bijzonder lief zijn en door hun gedrag onbewust rekening houden met de leerkrachten en hun verdriet. Aan de andere kant gaat een kleuter ook weer snel over tot de orde van de dag. Dit kan heel moeilijk zijn voor de leerkracht die ook zijn eigen verdriet een plek moet geven. In dezen is het belangrijk dat de leerkracht goed aangeeft wanneer hij tijd voor zichzelf nodig heeft en een ander teamlid de klas een uurtje moet overnemen.

Vervanging

De taken van de directeur moeten opgevangen worden en de meest aangewezen persoon is de adjunct-directeur. In de meeste gevallen zal de adjunct-directeur direct vrij geroosterd moeten worden en zullen zijn of haar lesgebonden taken door een ander teamlid moeten worden opgevangen of er wordt binnen afzienbare tijd een extra teamlid aangenomen om taken op te vangen.

Als vervanger van de directeur kom je ook voor een aantal 'zakelijke zaken' te staan, zoals bijvoorbeeld de financiën, jaarcijfers en het budget. Zaken die waarschijnlijk wel eens besproken zijn, maar die toch vooral door de directeur werden behandeld. Wanneer je geen zakelijke inslag hebt, kan het zijn dat je hierin na verloop van tijd in dreigt vast te lopen. Trek daarom tijdig aan de bel en probeer iemand te vinden die je hierbij kan helpen.

In het geval van meester Evert was er een oude studiegenoot die zowel bekend was met de school als met Evert en zijn plaatsvervanger. Hij was directeur op een andere school en had dus de ervaring die op dat moment onontbeerlijk was en is een grote steun gebleken, zowel op zakelijk als op persoonlijk gebied als vertrouwenspersoon.

In het geval van meester Peter heeft een teamlid de taak als vervangster op zich genomen. Dit was van tevoren afgesproken, maar toen het eenmaal zover was bleek de taak behoorlijk zwaar. Al met al heeft het nog een jaar geduurd voor er een nieuwe directeur was aangesteld. Achteraf gezien is het een behoorlijk emotioneel zware periode geweest, waarbij het verwerkingsproces voor de vervangster pas veel later op gang is gekomen. Door het besef dat zij diegene was die de school 'draaiende' moest houden, is het verdriet en het rouwproces op een zijspoor gezet (er was immers geen tijd) en pas later toen er een nieuwe directeur kwam was er tijd om alles een plekje te geven. Met het verdriet kwam toen ook een beetje boosheid. Waarom alles op haar schouders terecht was gekomen? Met deze boosheid kwam ook het schuldgevoel, want hoe kun je nu boos zijn op iemand die is overleden? Achteraf blijkt dat het al met al tweeënhalf jaar heeft geduurd voordat alles zijn plekje begint te krijgen.

Vacature

Wanneer een leerkracht wegvalt, zal er na verloop van tijd een vacature uitgaan om een vervanger te zoeken. In het geval van een directeur – zeker wanneer deze zeer gewaardeerd en geliefd is – ligt dat anders. Men zal moeite hebben met het vinden van een vervanger om twee redenen. In de eerste plaats zullen er niet veel buitenstaanders enthousiast reageren op een vacature van een directeur op een school waar deze net is overleden. Men verwacht dat de sfeer zeer beladen en verdrietig is, wat in de meeste gevallen ook zo zal zijn.

In de tweede plaats zal blijken dat het team, de ouders en de kinderen niet binnen afzienbare tijd een plaatsvervanger wensen. Zij accepteren het vaak niet dat de plaats van de oude directeur op zeer korte termijn wordt ingenomen door een nieuw vreemd gezicht met andere ideeën en idealen dan de door hen zo vertrouwde persoon.

Na tien maanden kwam er een nieuwe directeur als vervanger voor Evert. Inmiddels had de school van de gemeente een straatnaambord gekregen voor op het schoolplein en had het plein nu zijn naam gekregen. Binnen de school heerste er nog helemaal de sfeer van Evert en zijn visie. Achteraf gezien heeft deze nieuwe directeur het heel erg moeilijk gehad. Hij stond voor de bijna onmogelijke taak een zeer geliefde man te vervangen, en er waren er maar weinig die dat zomaar accepteerden. Niemand kon immers Evert vervangen. Alle handelingen en beslissingen werden vergeleken met hoe Evert het waarschijnlijk gedaan zou hebben. Buitenstaanders, ouders, kinderen, maar ook de teamleden bleven, bewust of onbewust, in eerste instantie dan ook de adjunct-directeur als eerste aanspreekpunt benaderen.

De identiteitsbegeleider is na het overlijden van Evert nog een aantal maal langsgekomen om de teamleden bij te staan in hun verwerkingsproces. Hij vertelde onder meer dat je je verwerking ook kon zien als een juwelenkistje met waardevolle materialen.

In je mooie vitrinekast (zichtbaar) heb je een waardevolle juwelenkist (diegene die je verloren hebt). Als je er behoefte aan hebt, kun je het uit de kast halen en hem open doen om naar allerlei materialen (herinneringen) te kijken. Daarna moet je het weer kunnen sluiten en terugzetten in de kast. Je kunt de kist altijd pakken en je mag er altijd in kijken, maar je moet het ook goed terug kunnen zetten (berusten).

Quizvraag onderwijsuitspraken

Van wie is de onderstaande uitspraak?

"Eindelijk zal het afgelopen zijn, dat leraren op kosten van de belastingbetaler een dag per week zitten te vissen."

A. Ton Elias, kamerlid VVD, naar aanleiding van zijn motie voor het afschaffen van de BAPO.

B. Jan van Schendel (bondscoach Sportvisserij Nederland) naar aanleiding van het dreigende gevaar van het leegvissen van Nederlandse wateren.

C. Jan Stuger, voorziiter van de Bond van Belastingbetalers, die zich beklaagt over nutteloze overheidssubsidies, bijvoorbeeld aan sexshops.

Het juiste antwoord vindt u op pagina 31.

NIEUWS UIT HET ONDERWIJS

Akkoord over gezamenlijke aanpak pesten

Staatssecretaris Dekker (OCW) en de sectorraden PO-Raad en VO-raad hebben afspraken gemaakt over een gezamenlijke aanpak van pesten. In de onderwijswetten wordt de verantwoordelijkheid van scholen op het vlak van sociale veiligheid expliciet vastgelegd. De raden ondersteunen via het Actieplan 'sociale veiligheid op school' scholen bij het creëren van een sociaal veilige omgeving voor leerlingen. De verplichting om een methode te kiezen die bewezen effectief is vervalt, mits scholen kunnen aantonen dat hun aanpak werkt en kinderen er baat bij hebben.

Een kind dat zich niet veilig voelt, komt niet aan leren toe. Staatssecretaris Dekker en de sectorraden hebben daarom afspraken gemaakt om pesten aan te pakken en de bewustwording in de sector blijvend te stimuleren. Om te zorgen dat scholen overal werk maken van het aanpakken van pesten wordt in de sectorwetten opgenomen dat scholen verantwoordelijk zijn voor een sociaal veilige school. Scholen mogen zelf een passende aanpak kiezen om pesten tegen te gaan en gaan monitoren of de aanpak werkt. Scholen gaan ook zorgen voor een aanspreekpunt binnen de school voor leerlingen en ouders bij pestsituaties.

Effectieve aanpak

Dekker: 'Ik wil dat pesten op alle scholen goed wordt aangepakt. Het is daarbij van groot belang dat ze dit doen op een manier die wel echt werkt. Het is uiteindelijk het resultaat dat telt. Ik zal daarom de komende jaren blijven investeren in wetenschappelijk onderzoek om zo in het woud van aangeboden anti-pestmethodes het kaf van het koren te scheiden.'

Actieplan 'sociale veiligheid op school'

De PO-Raad en de VO-raad gaan scholen ondersteunen bij de invoer van de wettelijke zorgplicht, de uitwerking van de monitor en het aanstellen van een vast aanspreekpunt binnen de school voor leerlingen en ouders bij pestsituaties. Om scholen te helpen in hun keus voor een anti-pestaanpak stellen de sectorraden in samenwerking met het Nederlands Jeugdinstituut en Centrum School en Veiligheid informatie beschikbaar over bewezen effectieve programma's en methodes en faciliteren zij kennisuitwisseling tussen scholen en samenwerking met experts.

Paul Rosenmöller (voorzitter VO-raad): 'Pesten is een ernstig probleem dat aandacht vraagt, ook van scholen. Scholen moeten de juiste handvatten krijgen om pesten aan te pakken. Het is goed dat er ruimte komt voor een schoolbrede, integrale aanpak van sociale veiligheid die aansluit bij de visie van de school. Op die manier kan pestgedrag effectief worden tegengegaan.'

Rinda den Besten (voorzitter PO-Raad): 'Wij zijn blij dat scholen de ruimte krijgen om hun sociale klimaat aan te pakken op een manier die bij hen past. Dat is winst voor de leerlingen, die kunnen rekenen op een veilige leeromgeving.'

Met dit akkoord wordt ook invulling gegeven aan de motie Bergkamp Van den Burg. Het voorstel tot wijziging van de sectorwetten gaat binnenkort voor advies naar de Raad van State. Het is de bedoeling dat de nieuwe afspraken met ingang van het schooljaar 2015-2016 in werking treden.

Bron: Lecso

Kinderen minder gepest na sociale vaardigheidstraining

De zomercursus voor aanstaande brugklassers 'plezier op school' zorgt ervoor dat onzekere en weinig weerbare kinderen minder gepest worden. Dit blijkt uit het promotie-onderzoek van Saskia Mulder van de Universiteit Utrecht. De sociale vaardigheden van de kinderen worden verbeterd. De kinderen hebben minder negatieve gedachten en worden minder gepest naderhand. Dit meldt het Nederlands Jeugdinstituut.

Eerder onderzoek toonde al aan dat er een relatie is tussen sociale angst en gepest worden. Toch worden niet alle sociaal angstige kinderen gepest. Extraverte of vriendelijke kinderen lopen minder risico om pestslachtoffer te worden, zo bleek. Wanneer kinderen sociaal angstig zijn dan zijn ze bang om afwezen te worden, sociaal onhandig, niet assertief en niet weerbaar.

Saskia Mulder onderzocht de effecten van de zomercursus 'plezier op school'. 374 kinderen deden mee aan het onderzoek, 184 van hen volgden de training en de andere 190 niet. Alle kinderen waren gemiddeld 12 jaar oud. Mulder keek of de training hielp bij het sociaal vaardiger worden van de kinderen. Ook keek zij of de kinderen na de cursus minder negatieve gedachten hebben. Deelnemers, ouders, leerkrachten en klasgenoten hielden de veranderingen in de deelnemende kinderen bij en rapporteerden deze aan Mulder. De promovenda concludeert dat de training gunstige effecten heeft op zowel jongens als meisjes. Het grootste effect was te zien bij jongens met veel emotionele problemen.

Saskia Mulder promoveerde op 24 oktober aan de Universiteit Utrecht.

Bron: NationaleOnderwijsgids.nl

Initiatieven jongeren centraal op Nationaal Congres Digitaal Pesten

Het jaarlijkse Nationaal Congres Digitaal Pesten wordt dit jaar op 30 oktober gehouden. Het thema van het congres is: 'Pesten? Jongeren lossen het zelf wel op!' Gedurende de dag worden er lezingen en workshops georganiseerd rondom de gedacht dat kinderen en jongeren uiteindelijk zelf pesten moeten terugdringen en corrigeren. Jongeren zelf komen aan het woord komen en inspirerende projecten worden in de schijnwerpers komen gezet. Dit meldt organisator Nationale Academie voor Media en Maatschappij.

Het congres opent met een podiuminterview met De Kinderombudsman Marc Dullaert. Hij maakte samen met het ministerie van onderwijs een plan om pesten tegen te gaan. "Ik wil dat scholen op een positieve wijze worden gedwongen het probleem te erkennen en geholpen worden pesten aan te pakken." Naast lezingen worden ook verschillende initiatieven onder de loep genomen. 'Positive peergroup pressure'-gebruik in de aanpak van pesten via Social Media staat daarbij centraal. Vervolgens kan elke deelnemer ook nog 2 workshops bijwonen.

Taalatelier

Taalatelier is een serie gericht op het verwerven van functionele taalvaardigheden. Het lesmateriaal is overzichtelijk ingedeeld in rubrieken:

- *Lezen;*
- *Basiscursus grammatica;*
- *Basiscursus spelling;*
- *Woordenschat.*

Iedere rubriek bestaat uit verschillende, zelfstandig te gebruiken lesdelen. Ieder deel gaat in op een taaltaak waar oefeningen aan gekoppeld zijn. Het oefenmateriaal is geschikt voor leerlingen in de onderbouw havo/vwo en vmbo-tl. Bovendien kan een aantal delen met succes worden ingezet in groep 8 van het primair onderwijs. Elk deel uit de serie heeft twee versies: een docentenboek en een werkboek voor de leerling.

Hoofdredacteuren: drs. Helene Bakker-Renes, drs. Tineke Fennis-Poort, dr. Hilde Hacquebord
Adviesprijs docentenboek € 37,- werkboek € 7,50

Zakboek Grammatica

Het zakboek Grammatica is onderdeel van de serie Taalatelier en hoort thuis in de rubriek: Basiscursus grammatica. In het zakboek vinden leerlingen een beknopt overzicht (uitleg) van de Nederlandse grammaticaregels. Het zakboek Grammatica is een prima aanvulling op de Taalatelier delen Basiscursus grammatica - Woordsoorten en Basiscursus grammatica - Zinsdelen, waar testen, oefeningen en toepassingen op de moderne vreemde talen (Engels, Frans en Duits) zijn te vinden. Dit boekje is bedoeld als naslagwerk.

Hoofdredacteuren: drs. Helene Bakker-Renes, drs. Tineke Fennis-Poort, dr. Hilde Hacquebord Adviesprijs € 9,95

Serie Opstapboeken

De Opstapserie is gericht op (dyslectische) leerlingen die moeite hebben met het aanleren van het Engels, Frans en/of Duits. De bekende auteurs Ans van Berkel en Rinie Hoeks-Mentjens hebben deze methode speciaal ontwikkeld voor leerlingen van de hoogste groepen van het basisonderwijs (PO) en de onderbouw van het voortgezet onderwijs (VO).

Kijk voor meer informatie op www.uitgeverijbetelgeuze.nl

UB

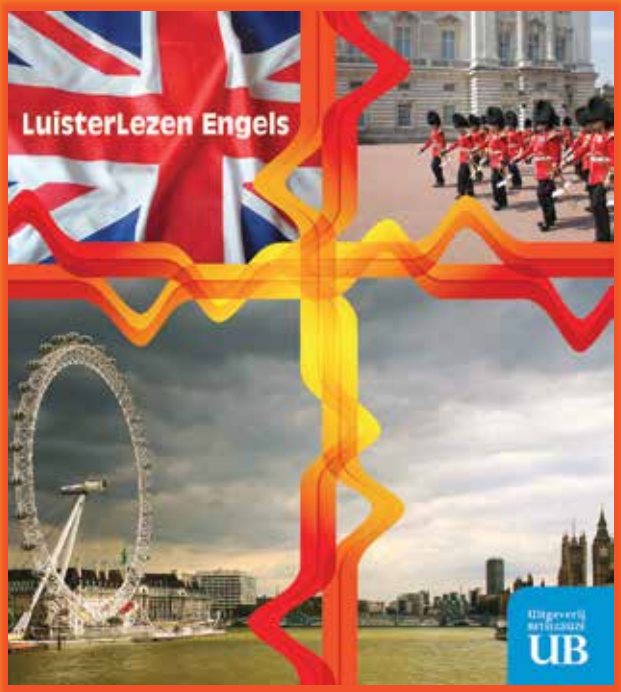

Zoals de naam Luisterlezen al aangeeft, gaat het erom dat de leerling luistert naar ingesproken tekstmateriaal en tegelijk meeleest.
Door dit een aantal malen te herhalen wordt het gemakkelijker gemaakt om woorden qua klank- en woordbeeld in het geheugen vast te zetten.
Ook het onthouden van de betekenis van de woorden zal versterkt worden.
Voorwaarde bij het Luisterlezen is dat het materiaal voor voldoende herhalingen van woorden zorgt. Hierin is o.a. voorzien doordat de tekstkeuze gebaseerd is op woordfrequentie.

LuisterLezen | gebonden uitgave | 2 audio cd's | ISBN: 978-90-8708-300-7 | Adviesprijs € 49,50

Bespreking: Arjan Krijgsman

Voortgangsrapportage Referentieniveaus

Bewindslieden stralen meer optimisme uit dan verantwoord lijkt.

De voortgangsrapportage rond de referentieniveaus Taal en Rekenen van de hand van minister Jet Bussemaker en staatssecretaris Sander Dekker[1] benoemt de knelpunten rond de invoering van de referentieniveaus op de verschillende schooltypen en draagt oplossingen voor de geconstateerde problemen aan. De rapportage begint met een korte geschiedenis van de referentieniveaus waarbij wordt ingegaan op de klachten uit met name het Hoger Onderwijs met betrekking tot de niveaus van studenten op het gebied van Taal en Rekenen. De formulering en uitwerking van de referentieniveaus waren – zoals bekend is- daarop het directe antwoord.
In de eerste plaats constateren de twee bewindslieden dat er sinds de invoering van de referentieniveaus in 2010 sprake is van vooruitgang in resultaten maar dat te veel scholen het vereiste niveau niet halen. Daarvoor worden twee mogelijke oorzaken genoemd:

- De kwaliteit van de rekentoets
- De manier waarop scholen de leerlingen op de toetsen voorbereiden

Met betrekking tot de klachten die er in het veld over de rekentoetsen werden geuit, benoemde de Minister de Commissie Bosker. De bewindslieden geven aan dat de aanbevelingen van de commissie onverkort worden overgenomen. Die aanbevelingen waren:

1. Verbeter de kwaliteit van de toetsen en opgaven.
2. Verbeter de transparantie en openbaarheid van de toetsen.
3. Onderzoek de mogelijkheden van een andere toetsvorm en andere scoringsmogelijkheden.
4. Leg de referentiecesuur voorlopig niet vast.
5. Bied leerlingen meer mogelijkheden om te slagen voor een referentieniveau en om te slagen voor een hoger referentieniveau

Met name voor leerlingen met leer- en gedragsproblemen zijn de punten 1, 3, 4 en 5 mogelijk van belang. Hier lijken mogelijkheden geboden om deze leerlingen niet het slachtoffer van een al te rigide toetsbeleid te laten worden.
Wat het tweede punt betreft, constateren minister en staatssecretaris dat er wel degelijk draagvlak voor de toetsing van de referentieniveaus aanwezig is in de scholen en dat de scholen er ook hard aan werken om een en ander te laten slagen. Of dat werkelijk zo is, blijft echter de vraag. Veel leraren zien de operatie als de zoveelste poging van de politiek om het onderwijs haar wil op te leggen. Zij verbazen zich er over dat de scholen en de leraren onvoldoende op hun eigen professionaliteit worden aangesproken. In plaats van scholen en leraren te betrekken bij de oplossing van het probleem wordt er voor de zoveelste keer een externe operatie georganiseerd, waarin de leraren geen professionele beslissers, maar vooral uitvoerders mogen zijn. Tegelijkertijd stellen Bussemaker en Dekker vast dat het uitstellen van het laten meetellen de urgentie van (extra-) reken- en taalonderwijs heeft doen vervagen. Het later laten meetellen van de toetsresultaten heeft de ontwikkeling binnen de scholen dus volgens hen vertraagd. Het is een pedante reprimande aan de uitvoerders die falen bij het realiseren van de in Den Haag bedachte plannen. Zij stellen ook dat de beoogde niveaus voor de meeste leerlingen zeker haalbaar zijn , 'mits alle scholen hier zowel kwalitatief als kwantitatief inzet op plegen en hier de komende twee jaar nog een extra slag in slaan.'

Terecht wijzen de bewindslieden er op dat leerlingen niet de dupe mogen worden van slecht reken-en taalonderwijs: 'De kwaliteit moet omhoog, daar hebben scholieren

1 Voortgangsrapportage invoering referentieniveaus taal en rekenen 2014; 13 juni 2014

en studenten recht op'. Minister en Staatssecretaris 'zijn er van overtuigd dat met het integraal en onverkort overnemen van de aanbevelingen van de commissie Bosker , de aparte toets voor het vmbo-bb en leerlingen met ernstige rekenproblemen én de extra-ondersteuning die de komende twee jaar nog gegeven wordt op een verantwoorde manier uitvoering kan worden gegeven aan de brede wens van de Kamer: het reken- en taalniveau van een kleine 1,5 miljoen jongeren op orde brengen. Dat is goed voor hen, en dat is goed voor de samenleving'.

In het tweede gedeelte van deze rapportage gaan de beide politici in op de stand van zaken rond de referentieniveaus in het schooljaar 2013-2014. Er wordt aangegeven dat de resultaten die in dat schooljaar zijn behaald zeker nog niet bevredigend zijn. De helft van de leerlingen haalt een onvoldoende. Met een bijna onbegrensd optimisme worden de cijfers voor de rekentoets becommentarieerd. Alle mogelijke factoren ('Het telde nog niet echt mee', 'Met stevig oefenen komen de leerlingen met een onvoldoende er wel', 'Er waren verschillende afnamemomenten') worden aangevoerd om aan te geven dat het allemaal heus wel in orde zal komen. Een wel genoemde bron van ministeriële zorg is daarbij dat de verschillen tussen de 10% beste en de 10% slechtste scholen niet minder dan 2 tot 3 punten bedragen. De bewindslieden gaan m.i. niet expliciet genoeg in op de vraag hoe die 'slechte' scholen hun gebrekkige niveau bijgespijkerd moeten krijgen. Wel wordt verwezen naar een aantal scholen waar de behaalde leerlingresultaten een stuk hoger liggen dan die van andere scholen. 'Succesfactoren blijken onder andere: betrokkenheid van de schoolleiding, professionalisering van de rekendocenten en goede kwaliteitszorg'. Met o.a. de ervaringen en successen van de goede scholen op zak gaan de Steunpunten Taal en Rekenen VO aan de slag op de 330 (!) onderpresterende VO-scholen.

Niet helder wordt hoe hier op korte termijn resultaat geboekt zou kunnen worden als er zo veel dieperliggende oorzaken voor onvoldoende presteren zijn. Een troost kan gevonden worden in de vierde aanbeveling van de Commissie-Bosker. Die aanbeveling maakt het mogelijk om met de cesuur te schuiven, hetgeen – zoals de ervaring leert- het aantal 'slachtoffers' verkleint. En niet alleen met die cesuur, maar ook met de slaag- en zakregeling zal/kan in de eerste jaren 'soepel' worden omgegaan.

Bussemaker en Dekker geven aan dat er hard gewerkt wordt aan de verdere professionalisering van de rekendocenten. Verschillende lerarenopleidingen bieden inmiddels een minor rekenen aan, terwijl ook de nascholing sterk uitgebreid wordt.

Onder het kopje 'Aanpak kwetsbare groepen en leerlingen die meer aankunnen' wordt aangegeven op welke manier bij de toetsing Rekenen de zwakke leerlingen en de leerlingen met Dyscalculie rekening gehouden gaat worden. Naast de aparte toets voor vmbo-bb-leerlingen wordt gerefereerd aan de maatregelen die worden aanbevolen in het Masterplan Dyscalculie.

Daarbij wordt erkend 'dat voor een deel van deze groepen leerlingen in vo, vso en mbo ook in de toekomst de referentieniveaus niet haalbaar zullen zijn. Doorstroom naar beroepsopleidingen in mbo en hbo waarvoor een goede rekenvaardigheid nodig is, ligt dan niet voor de hand. Wij verkennen, met betrokkenheid van de sectorraden VO-raad, MBO-Raad en V H de mogelijke oplossingen wat betreft doorstroom naar het vervolgonderwijs in mbo en hbo. Ook nemen wij, in samenhang met de aanpak voor kwetsbare groepen van vmbo-bb, besluiten over de aanpak voor entreeopleidingen'.

Het lijkt voor direct betrokkenen bij met name het vmbo-bb zaak om goed in de gaten te houden of hier mogelijke

beroepswegen voor deze zwak rekenende leerlingen niet onnodig worden geblokkeerd.
Ook met betrekking tot het Referentieniveau Taal de resultaten voorlopig nog achterblijven bij dat wat wenselijk zou zijn. Daarvoor worden voor een deel dezelfde oorzaken genoemd als bij Rekenen. Met betrekking tot dyslexie (en overige leerproblemen) wordt – naast een open deur (het Masterplan Dyslexie wordt gecontinueerd) – een belangwekkend statement neergezet dat verreikende gevolgen kan hebben. We citeren:

Kwaliteitseisen deskundigenverklaringen

Vorig jaar zijn wij gestart met gesprekken over de zogenaamde deskundigenverklaring. Eind van dit schooljaar wordt in een breed overleg gesproken met alle bij de onderwerpen dyslexie en dyscalculie betrokken partijen. Doel van dit overleg is onder meer om te komen tot concrete afspraken over te stellen kwaliteitseisen aan de deskundigen die een diagnose dyslexie of dyscalculie mogen stellen alsmede de eisen waaraan een dyslexie-of dyscalculieverklaring moet voldoen. Het streven is om rond de jaarwisseling een door de beroepsgroep gedragen richtlijn te publiceren. In dit overleg zal ook gesproken worden over de meest effectieve aanpakken van lees-, spellings – en reken/wiskundeproblemen en hoe wij leraren kunnen ondersteunen in het vinden en uitvoeren van die aanpakken. Dit is aangekondigd in de brief aan uw Kamer over de invloed van lesmethoden op de ontwikkeling en diagnostiek van kinderen met dyslexie en/of dyscalculie van 28 april jl. Over de uitkomsten van dit overleg zult u in de volgende voortgangsrapportage geïnformeerd worden.

Het eerste heeft te maken met de wildgroei van 'deskundigen', waaraan het Ministerie terecht een eind wil maken. Bij het tweede punt ('effectieve aanpakken') is toch enigszins merkwaardig dat niet verwezen wordt naar de inspanningen die met betrekking tot Passend Onderwijs op de scholen geleverd zouden moeten zijn en die dan zeker ook op die 'effectieve aanpakken' gericht zouden moeten zijn. Of loopt het (helaas) nog niet zo'n vaart met dat Passend Onderwijs op veel scholen?

Aan het eind van de rapportage gaan Bussemaker en Dekker in op de percentages leerlingen die aan het eind van de Basisschool de beoogde niveaus F1 voor rekenen en taal behalen. Zie tabel 1:
De bewindslieden spreken optimistisch over een duidelijke verbetering sinds 2008. We zijn geneigd om daar wat minder verheugd over te zijn. De vorderingen zijn – ondanks alle geleverde inspanningen- nogal miniem. Deze cijfers betekenen grofweg dat waarschijnlijk de helft van de vmbo-leerlingen grote moeite zal hebben en houden met het bereiken van de vereiste niveaus. Het is niet aannemelijk dat op het VO zonder meer gaat lukken wat op het PO een probleem was en bleef ondanks alle geleverde inspanningen.
Uiteraard zijn wij het met de Minister en de staatssecretaris eens dat er naar gestreefd moet worden dat zo veel mogelijk leerlingen behoorlijk kunnen rekenen en daarnaast over een goed taalniveau beschikken. Tegelijk blijven we bang dat – ondanks alle goed bedoelde (ondersteunings-)maatregelen een substantieel deel van de leerlingen de beoogde niveaus niet zullen halen. Een soepeler cesuur en een aangepaste slaag-/zakregeling zijn eerder symptoombestrijding dan de oplossing van het probleem. Wanneer die maatregelen na een paar jaar niet meer toegepast kunnen worden, zou duidelijk kunnen worden dat we met een lastig probleem blijven zitten. Voor de leerlingen die het betreft, is niet te hopen dat scholen hierop moeten reageren met nog meer rekenlessen, nog meer taalondersteuning. Het gevaar van 'Teaching to the Test' ligt hier uiteraard al weer op de loer. Analoog aan het voorbeeld van de examenteksten voor de Moderne Vreemde Talen dat in de recensie van Het Alternatief elders in deze aflevering van REMEDIAAL dreigt het gevaar dat niet het verhogen van reken- en leesvaardigheid centraal staat, maar het 'slagen' voor de FF-toets. Dat zou – ondanks de inspanningen van de leraren die dit waar moeten maken- het onderwijs voor deze leerlingen wel eens een stuk minder aantrekkelijk kunnen maken. Ronduit kwalijk is dat er weer allerlei bureautjes en instituten verschijnen die onder het motto 'FF toets halen' proberen te profiteren van de problemen die door de invoering van de Taal- en rekentoets voor met name de zwakkere leerlingen dreigen te ontstaan.

Domein Taal	**2008**	**2012**	**2013**
Woordenschat	75	76	78
Spelling	75	79	78
Begrijpend lezen	75	77	77
Domein Rekenen			
Getallen en bewerkingen	75	78	76
Breuken, procenten, verhoudingen	75	79	77
Meten, meetkunde, tijd, geld	75	79	78

Tabel 1 – Percentage leerlingen dat bij benadering 1F beheerst aan het eind van de basisschool

Door: Helene Bakker, Klarien Lenting, Jeannette Verbeek

Diaspel

Een diagnostische toets voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs, in lijn met de Referentieniveaus Taalverzorging 1F en 2F

In Remediaal hebben wij al een aantal keren mogen publiceren over de ontwikkeling van Diataal, een in het voortgezet onderwijs veelgebruikt toetsvolgsysteem met diagnostische taal- en rekentoetsen . De afgelopen jaren is er veel nieuw toetsmateriaal ontwikkeld. In dit artikel gaan we in op de nieuwe toetsen voor taalverzorging: Diaspel. Deze zijn in lijn met de Referentieniveaus geschreven door Helene Bakker en Jeannette Verbeek en inmiddels een beproefd en betrouwbaar onderdeel van Diataal: de Diaspeltoetsen voor de onderbouw van vmbo en havo/vwo.

Het ontwikkelingsonderzoek van de Diataal volgtoetsen voor de bovenbouw van het PO en de onderbouw van het VO heeft de afgelopen tien jaar een uitgebreide toetsenbank opgeleverd met betrouwbaar, valide, (parallel) geschaald en genormeerd toetsmateriaal voor begrijpend lezen en woordenschat. Vanaf 2012-13 zijn daar toetsen voor rekenen en voor spelling en taalverzorging aan toegevoegd.
Al het toetsmateriaal is gevalideerd aan de Referentieniveaus Taal en Rekenen op basis van de inhoudsbeschrijvingen ('descriptoren') die zijn vastgelegd door de Expertgroep doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen in 2009, en de concretisering van de referentieniveaus door SLO in 2011.
De onderdelen Taalverzorging en begrippen zijn ontwikkeld op basis van de beschrijvingen van de Referentieniveaus Taalverzorging, waarbij rekening is gehouden met de leerstofonderdelen die daarin zijn uiteengezet in de domeinen woordspelling, werkwoordspelling en begrippen. De inhoudsvaliditeit is daarmee in principe gewaarborgd. De toetsen Diaspel zijn in 2013 voor het eerst afgenomen bij een grote groep leerlingen in verschillende typen van voortgezet onderwijs, en in kleinere aantallen ook bij leerlingen in de bovenbouw van het primair onderwijs. De toetsen bleken bij alle doelgroepen goed betrouwbaar.

Basale schrijfvaardigheid

Met Diaspel wordt de 'taalverzorging' gemeten, een aspect van basale schrijfvaardigheid van leerlingen. Diataal bevat (nog) geen andere onderdelen voor schrijven. De zogenaamde 'hogere-orde schrijfvaardigheid', het kunnen schrijven van teksten en ook de mondelinge vaardigheid zoals onder andere omschreven in de referentieniveaus van Meijerink, worden nog niet getoetst omdat het heel lastig is om tot een voldoende betrouwbare meting van die schrijfvaardigheid te komen. Taalverzorging is een belangrijke voorwaarde voor het kunnen schrijven op hogere niveaus: als leerlingen nog grote problemen hebben met de taalverzorging vormt dat een struikelblok bij het uitvoeren van schrijftaken die op school worden gevraagd bij het vakonderwijs. Met Diaspel kunnen tekorten op het gebied van de taalverzorging en met name de spelling nauwkeurig in kaart worden gebracht, en zo biedt deze toets de diagnostiek die nodig is voor remediëring.

Diaspel, diagnostische toets voor taalverzorging en begrippen.

Taalverzorging is een van de onderdelen van taal in het Referentiekader Taal en Rekenen. Hierbij worden de domeinen 'woordspelling', 'werkwoordspelling' en 'begrippen' onderscheiden. Bij de woordspelling gaat het om de juiste spelling van Nederlandse woorden, waarbij aspecten als consonantverdubbeling, het aaneenschrijven en de tussen-n worden getoetst. Ook de interpunctie komt bij dit onderdeel aan de orde. Bij de werkwoordspelling gaat het met name om de d/t in de persoonsvorm en het voltooid deelwoord en de schrijfwijze van de verleden tijd van de zwakke werkwoorden. Onder begrippen wordt onder andere verstaan het begrip van termen die leerlingen nodig hebben om over taal te kunnen leren en spreken en ook om 'kennis van regels en begrippen die ten dienste staan van correct taalgebruik' (Doorlopende Leerlijnen Taal en

Rekenen 2009, p. 17). Hierbij gaat het om het functioneel kunnen gebruiken van de begrippen. Ook worden in dit onderdeel van de toets een aantal onderwerpen van 'opzoekvaardigheid' buiten tekstverband getoetst, zoals het kunnen toepassen van het alfabetische principe bij het zoeken in een woordenboek of woordenlijst.

De selectie van begrippen en spellingsregels

Het Referentiekader is leidend geweest bij de selectie van de spellingsonderwerpen en de begrippen, waarbij rekening is gehouden met de indeling naar referentieniveau. Bovendien is rekening gehouden met wat in het curriculum van de basisschool aan de orde is(moet zijn) geweest.
De toetsen voor het basisonderwijs en 1 vmbo bestaan voornamelijk uit opgaven op 1F-niveau en in de toetsen voor 1 havo/vwo worden meer vragen op niveau 2F gesteld. Naarmate het leerjaar hoger wordt, stijgt ook het aantal opgaven op 2F-niveau. In de toetsversie voor 3 havo-vwo wordt zelfs 10% van de vragen op 3F-niveau gesteld. Daarbij is gezorgd voor spreiding over de verschillende onderdelen waarbij de nadruk altijd op woord- en werkwoordspelling ligt. De toetsen bestaan uit 70 tot 80 items, verdeeld over woordspelling (20 tot 40 items), werkwoordspelling (20 tot 30 items) en begrippen (15 tot 20 items). Alle onderdelen zijn in het referentiekader nader ingedeeld in categorieën met daarbij aanduidingen voor 1F, 2F en 3F. Deze categorieënlijst vormt de basis voor de selectie van items voor deze onderdelen. Verder zijn voor het onderdeel begrippen alleen begrippen die op een functionele manier bevraagd konden worden opgenomen in de toets. Voorbeelden van de bevraagde categorieën en bijbehorende vragen zijn weergegeven in tabellen op deze en de volgende pagina.

De manier van vragen

Bij het construeren van de vragen en eventuele antwoorden en afleiders (foute antwoorden) is gezorgd voor eenvoudige en betekenisvolle woorden en zinnen. Het onderdeel begrippen wordt getoetst door middel van meerkeuzevragen. Het gaat er daarbij om dat de leerling weet hoe hij het begrip functioneel moet gebruiken. De vraag is dus niet 'Wat betekent begrip x' maar bijvoorbeeld 'Wat is begrip x in onderstaand voorbeeld'? In onderstaand voorbeeld wordt het begrip *onderwerp* getoetst.

Het boek viel met een harde klap op de grond.
A. Het boek
B. viel
C. met een harde klap

Het onderdeel woordspelling wordt getoetst door middel van een dictee, invulvragen en meerkeuzevragen. Van elk van deze vraagvormen wordt hieronder een voorbeeld getoond.

Dictee

In dit voorbeeld moet de leerling het woord uitnodiging invullen. Als de leerling bij het in te vullen woord een letter met een accent of trema wil gebruiken, kan hij deze

Woordspelling		
Categorie	Niveau	Item
Klankzuivere woorden	1F	dictee **bierbuik** Wat een **bierbuik** heeft die man.
-aai, -ooi, -oei	1F	dictee R**oei**boot Morgen gaan we met de roeiboot varen.
Medeklinkerverdubbeling	1F	dictee wa**kk**er Ik was om zes uur al wakker
-s na klinker	2F	invulvraag Wat is het meervoud van oma**?** …..
Werkwoordspelling		
Categorie	Niveau	Item
Ott enkelvoud makkelijke gevallen	1F	invulvraag De kok …… met een lepel in de pap**.** **(roeren)**
Verleden tijd: ovt sterke werkwoorden met stam op –d of –t enkelvoud en meervoud	1F	invulvraag De hond …… gisteren de bal stuk. **(bijten)**
Ovt zwakke ww. met stam op d of t, enkelvoud en meervoud	2F	invulvraag Mijn vader had pech, want de auto …… niet. **(starten)**

letter aanklikken in het rijtje rechtsonder de zin. Ieder fout gespeld antwoord wordt fout gerekend.

Invulvraag
Wat is het meervoud van opa? .....

Meerkeuzevraag
In welke zin is het vetgedrukte woord fout gespeld?
A. In het centrum van de stad is het druk
B. Onze televiesie is stuk
C. Het thema van het boek is liefde.

Het onderdeel werkwoordspelling wordt getoetst door middel van invulvragen. De leerling moet daarbij de juiste vorm van het gegeven werkwoord invullen in de zin. Ook hier kan de leerling voor bijzondere tekens gebruik maken van het rijtje tekens op het scherm. Ieder fout gespeld antwoord wordt fout gerekend.
Bijvoorbeeld:

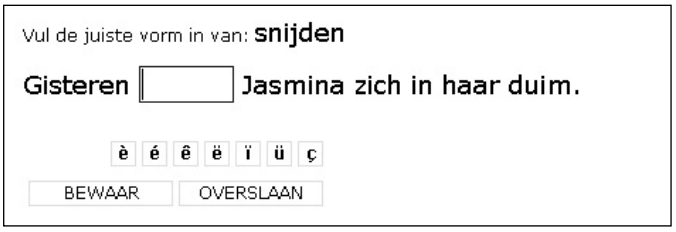

Het voorkomen van foute woordbeelden

In de voorbeeldvragen hierboven is gekozen voor de dicteevorm als daarmee kan worden voorkomen dat leerlingen in de alternatieve antwoorden een fout woordbeeld tegenkomen terwijl dit niet de intentie is van de vraag.
Er zijn wel meerkeuzevragen opgenomen waar foute woordbeelden worden getoond (zie boven het voorbeeld 'televiesie' maar in die gevallen is het ook de intentie van de vraag dat leerlingen fout gespelde woorden kunnen herkennen.
De dicteevorm onderscheidt de Diaspeltoetsen van de LOVS-toetsen van Cito die in het basisonderwijs veel worden gebruikt. De opgaven zijn ingesproken door een professionele spreker, en van studiokwaliteit. De dicteevorm is bij uitstek geschikt bij een digitale toetsafname, waarbij leerlingen in eigen tempo zelfstandig door de toets gaan. Er moeten natuurlijk wel koptelefoons zijn.

Diaspel, toetsversies op verschillende niveaus

De verschillende proefversies van Diaspel zijn in het schooljaar 2012-2013 als pilot uitgezet op een aantal scholen, voor zowel vmbo als voor havo vwo. Na deze pilot zijn de toetsen geanalyseerd en genormeerd. Voor de bovenbouw van het primair onderwijs zijn er in het huidige schooljaar (2014-2015) nog pilots.
De toetsen voor vmbo en voor havo-vwo zijn beschikbaar voor de leerjaren 1, 2 en 3. In het eerste leerjaar kan het niveau van de leerlingen gescreend worden met een nulmeting en aan het einde van het schooljaar kunnen de opbrengsten van dat jaar opnieuw getoetst worden. Aan het eind van de leerjaren twee en drie kan de voortgang van de leerlingen opnieuw in kaart worden gebracht. Voor beide toetsniveaus (vmbo en havo-vwo) zijn er dus vier verschillende toetsversies.

Interpunctie		
Categorie	Niveau	Item
Hoofdletters en punten bij zinsmarkering	1F	meerkeuzevraag In welke tekst zijn de hoofdletters en punten goed gebruikt? a. Dit jaar gaan we op schoolreis. Naar een jeugdhotel aan zee. De jongens en de meisjes slapen op grote slaapzalen. en de leraren hebben ieder een eigen kamer. b. Dit jaar gaan we op schoolreis naar een jeugdhotel. Aan zee de jongens en de meisjes slapen op grote slaapzalen. En de leraren hebben ieder een eigen kamer c. Dit jaar gaan we op schoolreis naar een jeugdhotel aan zee. De jongens en de meisjes slapen op grote slaapzalen en de leraren hebben ieder een eigen kamer.
Grammatica (begrippenlijst)		
Categorie	Niveau	Item
Werkwoord	1F	meerkeuzevraag Welk woord is een **werkwoord**: steken verliefd jongen
Vragende vorm	2F	meerkeuzevraag Welke zin staat in de **vragende vorm**? A. Mijn vriend komt over een uur naar me toe B. Over een uur komt mijn vriend naar me toe Komt mijn vriend over een uur naar me toe

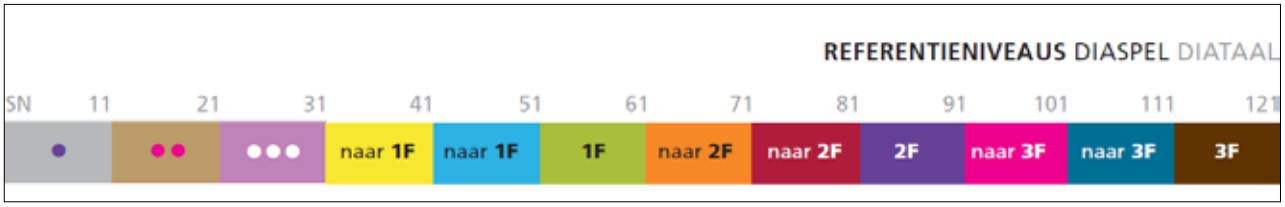

Afbeelding 1: het spelniveau gekoppeld aan de referentieniveaus

Voor het vmbo is de niveauverdeling van de items als volgt:
Leerjaar 1: 75% 1F en 25% 2F
Leerjaar 2: 60% 1F en 40% 2F
Leerjaar 3: 40% 1F en 60% 2F

Voor havo vwo is de volgende verdeling aangehouden:
Leerjaar 1: 50% 1F en50% 2F
Leerjaar 2: 30% 1F en 70% 2F
Leerjaar 3: 20% 1F, 70% 2F, 10% 3F
Alle toetsversies zijn voldoende tot goed betrouwbaar. De betrouwbaarheidsgegevens per toetsversie worden getoond in onderstaande tabel.

	Vmbo	Havo-vwo
Leerjaar 1 versie A	0.85	0.80
Leerjaar 1 versie B	0.87	0.79
Leerjaar 2	0.82	0.83
Leerjaar 3	0.83	0.81

Tabel 1: Betrouwbaarheidsgegevens (Cronbach's alpha) per toetsversie

Leerlingen maken de toets digitaal. Ze loggen in bij Diataal en maken de toets die past bij het door de docent opgegeven niveau. De meeste leerlingen kunnen de toets gemakkelijk binnen een half uur maken. Direct nadat de toets gemaakt is, is de uitslag bekend in de docentmodule van Diataal.

De rapportagemodule

De rapportagemodule van Diataal biedt mogelijkheden om de resultaten van de toetsen op school- , cohort-, klas-, en leerlingniveau weer te geven.
De volgende scores worden als toetsuitslag gegeven.

- Het spelniveau (SN) geeft het niveau van de leerling aan op een ontwikkelingsschaal die (tentatief[1]) is gekoppeld aan de referentieniveaus volgens de kleurenbalk in Afbeelding 1. Per schooltype en leerjaar worden zogenaamde streefscores gegeven, die het gebied aanduiden waarin de score van de leerling idealiter valt in zijn ontwikkeling naar het volgende referentieniveau.
- De letterscore (A t/m E) vergelijkt het behaalde SN met een landelijke steekproef van hetzelfde onderwijsniveau. Letterscore A geeft aan dat de leerling sterk is in taalverzorging ten opzichte van zijn medeleerlingen van hetzelfde schooltype, letterscore E geeft aan dat het een zwakke leerling betreft.
- De deelscores woorden, werkwoorden en begrippen geven aan hoe de leerlingen op de verschillende onderdelen van de toets gescoord hebben. De scores zijn gewogen percentages: een score van 70 op woorden betekent dat 70% van de totaal te behalen score is behaald op het onderdeel woordspelling

Op schoolniveau

Op schoolniveau worden de resultaten van een geselecteerde populatie in de school vergeleken met de landelijke scores aan de hand van letterscores (A t/m E). Op de school in Afbeelding 2 hebben 58 leerlingen uit 1 Havo de instaptoets (versie A) gemaakt. Deze leerlingen hebben gemiddeld een spelniveau van 70 behaald. Dat is hoger dan de streefscore, die voor dit niveau op 61– 65 ligt. De zwarte balken in de figuur geven de percentielgroepen weer zoals die landelijk gesteld zijn: 25 % van de leerlingen heeft een letter A, 25 % een B, 25% een C, 15% een D en 10% een E. De blauwe balken laten zien hoe de geselecteerde groep op deze school zich hiertoe verhouden. In dit voorbeeld heeft 41% van de leerlingen een letter A gehaald en slechts 7 % een E. De 1 Havo-groep scoort zeer goed ten opzichte van de landelijke steekproef.

Op klasniveau

Op klasniveau wordt het gemiddelde per klas getoond en kunnen verschillende klassen met elkaar vergeleken worden. In het voorbeeld hieronder ziet u het gemiddelde resultaat van twee havo-klassen uit het eerste leerjaar. Klas 1A heeft een gemiddeld spelniveau behaald van 69 en klas 1B een gemiddeld spelniveau van 71 (zie Afbeelding 3). Beide klassen zijn op weg naar 2F en beide klassen scoren boven de streefscore.

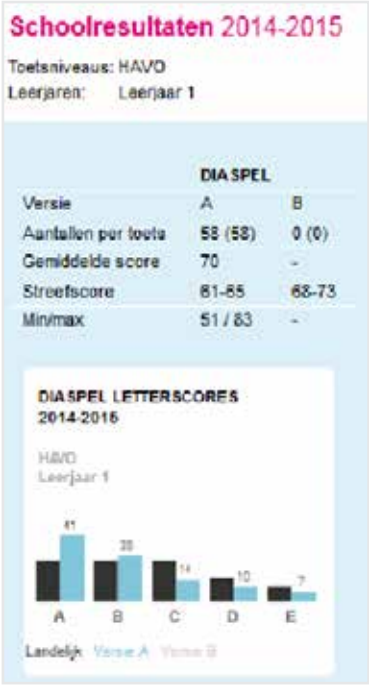

Afbeelding 2: Resultaten op schoolniveau

1 Het college voor Examens stelt per 1 juni 2015 een ankerset taalverzorging 1F en 2F beschikbaar aan toetsaanbieders. Na een onderzoek met deze ankersets kunnen de toetsen voor taalverzorging geijkt worden aan de referentieniveaus. Het referentieniveau dat nu gegeven wordt bij Diaspel is een 'beredeneerde gok'. De verwachting is dat deze niveaus correct gesteld zijn.

Klas 1A

	DIASPEL	
Versie	A	
	SN	Ref.niveau
Klassengemiddelde	69	NAAR 2F
Streefscore	61-65	
Jongens gemiddelde	70	NAAR 2F
Meisjes gemiddelde	66	NAAR 2F
Minimale - Maximale score	53 / 82	

met leerlingenlijst

Klas1B

	DIASPEL	
Versie	A	
	SN	Ref.niveau
Klassengemiddelde	71	NAAR 2F
Streefscore	61-65	
Jongens gemiddelde	69	NAAR 2F
Meisjes gemiddelde	75	NAAR 2F
Minimale - Maximale score	51 / 81	

met leerlingenlijst

Afbeelding 3: Resultaten op klasniveau

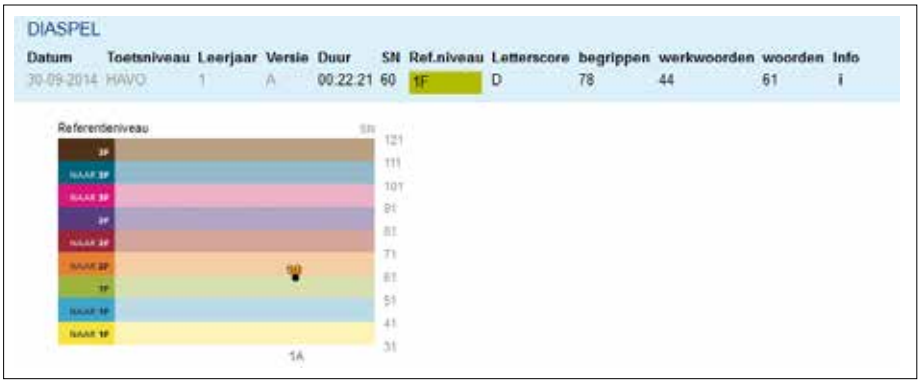

Afbeelding 4: Resultaten op leerlingniveau

Titel	Ingevoerd	Correct	Juist antwoord
1 Dictee	uitnodiging	goed	uitnodiging
2 Dictee	functie	goed	functie
3 Dictee	kauwgom	goed	kauwgom
4 Dictee	noodgebouw	goed	noodgebouw
5 Dictee	melodien	fout	melodieën
6 Dictee	reddingswerkers	goed	reddingswerkers
7 Dictee	meenemen	goed	meenemen
8 Dictee	babay's	fout	baby's
9 Dictee	fotootje	goed	fotootje
10 Dictee	eenzaamheid	goed	eenzaamheid
11 Dictee	coplette	fout	couplet

Afbeelding 5:

In klas 1A scoren de jongens gemiddeld hoger dan de meisjes en in klas 1B scoren de jongens gemiddeld lager dan de meisjes. De verschillen zijn in beide klassen groot: de minimaal en maximaal behaalde scores liggen ver uit elkaar.

Op leerlingniveau

Op leerlingniveau worden alle scores getoond die de leerling heeft behaald op Diaspel: de gemaakte toets, het toetsniveau, de toetsdatum, toetsduur en de behaalde scores. In de grafiek wordt de score van de gemaakte toets weergegeven met de bijbehorende streefscore.

De leerling uit 1 havo in bovenstaand voorbeeld heeft een SN gehaald van 60. Daarbij hoort een letterscore D, wat aangeeft dat zij bij de 25% zwakst scorende leerlingen hoort. In de grafiek is te zien dat de SN-score net onder de streefscore ligt. De deelscores laten zien dat met name de werkwoordspelling nog wat aandacht behoeft: op dit gebied is slechts 44% van de totaal te behalen score gehaald. Er worden geen scores gegeven per subcategorie (bijvoorbeeld medeklinkerverdubbeling) omdat op basis van een klein aantal vragen op een categorie geen betrouwbare deelscore worden gegeven. Voor een verdere diagnose kunnen daarom ook de gegeven antwoorden opgevraagd worden. Hierdoor kan de docent zelf een nauwkeurigere foutenanalyse maken en de leerling gerichte ondersteuning geven. In Afbeelding 5 wordt een schermafbeelding getoond van een deel van de gegeven resultaten.

Diaspel is bedoeld om zwakke spellers te signaleren en om het niveau van leerlingen te volgen in de bovenbouw van het PO eerste drie leerjaren van het VO. Diaspel is niet ontwikkeld als screeningsinstrument voor dyslexie. Wel kan een lage score aanleiding zijn om aanvullend onderzoek te doen om na te gaan of er wellicht sprake is van dyslexie.

Wilt u zelf een toets Diaspel maken en de docentmodule bekijken? Vraag dan een demo aan via www.diataal.nl

Referenties

Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen (2009). *Referentiekader Taal en rekenen. De referentieniveaus.* Enschede: OCW/SLO

dia • taal

TOETSING EN ONDERWIJSADVIES

MEEDOEN AAN ONS ONTWIKKELINGSONDERZOEK EN GRATIS TOETSEN UITPROBEREN?

Met Diataal krijgt u inzicht in de sterke en zwakke kanten van uw leerlingen. U kunt ook zien of uw leerlingen vooruit zijn gegaan in hun taal- en rekenontwikkeling.

WWW.DIATAAL.NL
info@diataal.nl / tel. 050 8200 120

Door: Arjan Krijgsman

Recensie

René Kneyber & Jelmer Evers (redactie), Het alternatief. Weg met de afrekencultuur in het onderwijs! (Boom, 2013)

Uiteindelijk zou het boek vorig jaar inslaan als een bom, hoewel dat misschien wel enige tijd nodig had. Wilde het Ministerie aanvankelijk niets weten van de ideeën en inzichten die Kneyber en Evers via hun eigen en de vele bijdragen van experts in Het Alternatief zichtbaar maken, later was er toch (zij een wat voorzichtig) overleg tussen de machthebbers in Den Haag en de jonge revolutionairen.
Revolutionair zijn zij zeker, Kneyber en Evers. Daarbij zo tegengesteld in hun onderwijsfilosofie als maar denkbaar is. De traditionele Kneyber (die een boek schreef over 'orde houden op het vmbo' en die o.a. via Leraar24 in een van zijn klassen als frontaal werkende wiskundeleraar te bewonderen is) en de nieuwlichter Evers die op de fraai alternatieve UNIC-school voor HAVO en VWO in Utrecht o.a. via Flipping the Classroom en allerlei andere vernieuwende ICT-toepassingen zijn onderwijs zo uitdagend mogelijk weet vorm te geven.
En toch vonden zij elkaar. Met name in hun afkeer van de huidige onderwijscultuur. Als een bom is ook hun flaptekst: *Docenten René Kneyber en Jelmer Evers openen met Het Alternatief de aanval op de Haagse afrekencultuur in het onderwijs. Zij stellen dat een steeds grotere nadruk op toetsen, cijfers, protocollen en ranglijsten de docenten demotiveert en de ontwikkeling van kinderen dreigt te schaden. Het Nederlandse onderwijs staat daarom op een belangrijk keerpunt: gaat het de heilloze, doodlopende weg van het afrekenen verder volgen of kiest het voor een alternatief?*

Om duidelijk te maken wat er moet veranderen laten Kneyber en Evers een groot aantal internationale en nationale onderwijsdeskundigen aan het woord komen die – ieder op hun eigen wijze- afrekenen met de afrekencultuur en alternatieven bieden waarmee een volwaardig en uitvoerbaar onderwijssysteem kan worden gecreëerd.
De auteurs pleiten voor een radicaal 'Flipp the System. Als tekening ziet dat er zo uit zoals in Afbeelding 1.
Bovenaan in de omgekeerde piramide zijn de leraren te vinden. Onderaan het Ministerie. In de praktijk zou dat betekenen dat iedereen binnen het systeem verantwoording zou moeten afleggen tegenover de leraar. Een leraar die niet meer de sluitpost in het systeem zou moeten zijn, maar de bepalende factor.
Kneyber en Evers stellen collectieve autonomie voor als leidend principe voor het organiseren van onderwijs. Leraren zouden op tien gebieden van autonomie zeggenschap moeten krijgen (benoemen, overplaatsen/ontslaan en evalueren van leraren, personeelsplanning, benoemen/ontheffen schoolleiders, budget, beloning, curriculum, rooster, schoolbeleid). Dat het met de autonomie van de leraar en de waardering van zijn (o.a. door de Commissie Dijsselbloem genoemde en gewenste) professionaliteit droevig gesteld is wordt bijvoorbeeld duidelijk uit de invoering van de Referentieniveaus Rekenen en Taal en de daarbij behorende toetsen. De oplossing van het probleem wordt van buiten af aangedragen, de leraar is de uitvoerder van in Den Haag bedachte plannen. (Zie ook elders in deze REMEDIAAL)
Hoe afwijzend Kneyber en Evers staan tegenover het afrekenen wordt duidelijk uit het volgende citaat dat onder de kop **Afrekenen als ideologie** te vinden is:
Al die nadruk op cijfers en papierwerk (in het onderwijs-A.K.) ontspruit aan even dominante als kortzichtige ideeën. Ten eerste heerst in Den Haag het neoliberale geloof. Neoliberalen zien het onderwijs graag als markt, waarin de scholen met elkaar concurreren en dus creatief en innovatief moeten zijn om hun 'marktpositie' te verstevigen en te verbeteren. Maar de neoliberaal wil ook graag controle over die markt, met knoppen om aan te draaien. Hoe de leraar kan worden gemanipuleerd om de beste prestaties te leveren is in het neoliberale perspectief dan ook de heilige graal. In deze visie is de docent niet langer een professional, zelfs niet eens meer een uitvoerder; voor de neoliberaal is de leraar een gedresseerde aap die dan weer uit angst voor de stok dan weer voor een handje nootjes dansjes doet voor

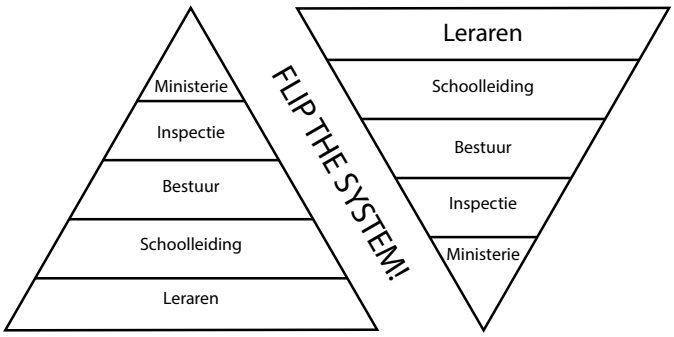

Afbeelding 1: Flip the system!

het orgel. Het neoliberale perspectief op de leraar is even lachwekkend als gevaarlijk.

De auteurs schetsen waar de (huns inziens gevaarlijke) afrekencultuur allemaal toe leidt. In de eerste plaats leidt de absurde nadruk tot een ongewenste vernauwing qua inhoud en qua doelen van het onderwijs. 'De maat wordt tot doel verheven.' Een aardige illustratie hiervan lijkt overigens zichtbaar te worden in de praktijk van het leesonderwijs Moderne Vreemde Talen in de (voor-)examenklassen. In plaats van effectief onderwijs in leesvaardigheid te krijgen zijn leerlingen vaak eindeloos bezig om geestdodende examenteksten uit voorgaande jaren te maken. Niet het leren lezen, maar het zo goed mogelijk wegwijs worden in het Multiple Choice-circus (en het presteren voor het CSE) lijkt boven alles van betekenis. In de tweede plaats, zo stellen Kneyber en Evers, verandert de relatie tussen school, leerlingen en ouders. Omdat de scholen zich vooral 'naar boven' hebben te verantwoorden worden ouders en leerlingen meer en meer gedegradeerd tot klant of afnemer. Verder wordt de 'marktpositie' van scholen steeds belangrijker. Scholen worden gedwongen te presteren, hetgeen door minder begaafde leerlingen wel eens bemoeilijkt kan worden. Zo zie je gebeuren dat veel VO-scholen scherp op CITO-resultaten selecteren. Het instituut en de positie daarvan in de 'markt' lijken dan wel eens wat belangrijker te worden dan de leerlingen.

Het Alternatief pretendeert het alternatief voor de negatieve afrekencultuur te hebben gevonden.

Het Alternatief pretendeert inderdaad het alternatief voor de negatieve afrekencultuur te hebben gevonden. In vier delen (1. De cultuur van het meten en afrekenen 2. De leraar en de leerlingen 3. De school en de schoolleider en 4. Beroepstrots en dialoog) met in totaal een kleine dertig artikelen laten bekende en onbekende (ervarings-)deskundigen hun licht schijnen over de afrekencultuur en de alternatieven daarvoor. Naast de oudgediende onderwijskundige Leo Prick bijvoorbeeld ook vertegenwoordiger s van het LAKS, naast schoolleiders veel leraren met ideeën, o.a. de Lerarenkamer, de verzameling van leraren van het jaar van het afgelopen decennium.

In hun aanbevelingen voor de school van de toekomst leggen Kneyber en Evers de verantwoordelijkheid voor goed onderwijs daar neer, waar hij volgens hen hoort te liggen, bij de leraar. Een idee dat zeker niet utopisch genoemd moet worden, je ziet daar zeker iets van in Finland, waar hoogopgeleide leraren in hun scholen zelf kunnen bepalen hoe bijvoorbeeld het toetsen vorm gaat krijgen. In plaats van te moeten werken met het in Nederland aan de scholen opgelegde extreme en ridicule toetsencircus. Kneybers en Evers stellen met verve dat 'goed onderwijs een prachtig risico' is. Maar docenten die risico nemen, die de uitkomsten van hun handelen niet kunnen voorspellen, die deze kwetsbaarheid een deugd vinden, die hun doelen gaan aanpassen, wanneer de middelen en omstandigheden daarom vragen, *daar* zal menig beleidsmaker nerveus van worden (p. 276).

Een tweede aanbeveling is die van de innovatiepot naar analogie van wat er in de Canadese provincie Alberta gebeurt, waar 2% van het onderwijsbudget in een zo'n pot wordt gestopt. Scholen kunnen daaruit putten om nieuwe ideeën ten uitvoer te brengen. Het initiatief was zo'n groot succes dat 95% van alle scholen daar er gebruik van maakt

Ten derde pleit Het Alternatief voor een vermindering van de lesgevende taak, 'zodat de vrijgekomen uren gebruikt kunnen worden voor meer collegiale samenwerking of professionalisering.

Revolutionair is verder zeker het pleidooi om de Onderwijsinspectie af te schaffen. Hier wordt gepleit voor een systeem waarbij leraren elkaar de maat nemen, zelf zorg gaan dragen voor de kwaliteit van de beroepsgroep.

Tot slot is er een pleidooi voor het creeren van 'echte' carrièreperspectieven. Kneyber en Evers pleiten voor verschillende duidelijke wegen die leraren in hun loopbaan zouden kunnen bewandelen. De initiatieven die tot nu toe door de overheid op dit terrein zijn ondernomen noemen zij volstrekt onvoldoende. Na een start als juniordocent zouden dan bijvoorbeeld voor leraren de volgende wegen open moeten staan:

- De Masterteacher staat vooral graag voor de klas omdat hij een excellent leraar is;
- De Leraar-onderzoeker heeft naast zijn lesgevende taak een deel van zijn tijd beschikbaar voor verdieping en onderzoek in de relatie tussen theorie en praktijk;
- De Leraar-ambtenaar is betrokken bij de ontwikkeling van beleid;
- De Leraar-adviseur verzorgt trainingen, scholingen voor leraren. Deze leraar werkt dan voor 60% bij de school en voor de rest bij bijvoorbeeld een pedagogisch adviesbureau;
- De Leraar-opleider is mede verantwoordelijk voor de opleiding van de juniordocenten in de school
- De Schoolleider
- De Leraar-ondernemer combineert zijn baan op school met onderwijskundig ondernemerschap.

De ideeën van Kneyber en Evers zijn uitdagend, prikkelend, interessant. Zij nodigen uit om het 'echte' debat over het onderwijs in Nederland aan te gaan. Zij tonen een perspectief aan leraren wier professionaliteit door overheids- en schoolbeleid vaak sterk wordt uitgehold. Zij helpen om creatief na te denken over een praktijk waarin de leraar nog steeds veel te veel een sluitpost in de onderwijsbeleidsmachine is. Daarom bevelen we dit boek van harte aan voor iedereen die in het onderwijs werkt, er anderszins mee te maken heeft.

DE CEDER

Ik heb een ceder in mijn tuin geplant,
gij kunt hem zien, gij schijnt het niet te willen.
Een binnenplaats, meesmuilt ge, sintels, schillen,
en schimmel die een blinde muur aanrandt,
er is geen boom, alleen een grauwe wand.
Hij is er, zeg ik, en mijn stem gaat trillen,
Ik heb een ceder in mijn tuin geplant,
gij kunt hem zien, gij schijnt het niet te willen.

Ik wijs naar buiten, waar zijn ranke, prille
stam in het herfstlicht staat, onaangerand,
niet te benaderen voor noodlots grillen,
geen macht ter wereld kan het droombeeld drillen.
Ik heb een ceder in mijn tuin geplant.

Han G. Hoekstra (1906 – 1988)
uit: Panopticum, Amsterdam 1946

Uitnodiging Studiemiddag Muiswerk Educatief op 5 november a.s.

Woensdagmiddag 5 november organiseren wij in *Driebergen* een studiemiddag voor PO-scholen die dit jaar gestart zijn de met Muiswerk programma's. Ik nodig u graag uit om daarbij aanwezig te zijn. Doel van de middag is scholen (verder) op weg te helpen met gepersonaliseerd leren.

125 leerkrachten, ict-coördinatoren en schoolleiders van 90 scholen hebben zich ingeschreven. Wij hebben een boeiend, praktijkgericht programma voor hen samengesteld met alle ruimte om ervaringen met elkaar uit te wisselen. Naast een speedcursus Muiswerken door Linda Humme, leerkracht en ICT & Onderwijs inspirator, is er keuze uit vijf workshops:

A. Hoe start ik met gepersonaliseerd leren op mijn school? door Bram van Tongeren van Muiswerk Educatief.
B. Op maat werken aan taal door Rob Royen van de Emmausschool in Rotterdam.
C. Workshop voor ict-coördinatoren door Edwin Hortensius van Muiswerk van Muiswerk Educatief.
D. Hoe werken adaptieve educatieve programma's in het tabletonderwijs? door Hans Theeboom van O4NT.
E. Hoe enthousiasmeer ik mijn leerlingen, mijn collega's en ouders voor nieuwe leermiddelen? door Michel Boer van de Theo Thijssenschool in Waddinxveen.

Verdere informatie over het programma: www.muiswerk.nl/po/primair-onderwijs/artikelen/informatie/studiemiddag-muiswerk-compleet.

Meer informatie over het Muiswerk Compleet pakket voor het PO: www.muiswerk.nl/compleet.

Muiswerk Educatief
J.A. van Seumerenlaan 5-7
1422 XS Uithoorn
Tel. 0297 523159
www.muiswerk.nl/compleet

MUISWERK EDUCATIEF

Vooraankondiging Verdiepingsconferenties over Masterplan Dyscalculie (ERWD)

Opnieuw organiseren de Steunpunten taal en rekenen in samenwerking met de KPC Groep dit jaar in december een serie van drie conferenties over het Masterplan Dyscalculie (ERWD). De drie bijeenkomsten – één voor po/sbo/so, één voor vo/vso/pro en een conferentie voor het mbo – vinden op drie verschillende dagen plaats. Op verzoek van veel deelnemers van de vorige conferenties worden het deze keer echte verdiepingsconferenties. Bij het samenstellen van het aanbod aan workshops en masterclasses hebben we vooral gekeken naar praktische en herkenbare onderwerpen. Dit biedt handvatten waar u in uw dagelijkse praktijk als docent of remedial teacher, als u te maken heeft met leerlingen met ernstige rekenproblemen of dyscalculie, mee uit de voeten kunt.

Programma
De protocollen ERWD zijn leidend bij de invulling van het programma. In grote lijnen ziet het programma er als volgt uit:
- Plenaire start
- Masterclass (2 uur) óf twee workshops (elk 1 uur)
- Afsluitend napraten met hapje en drankje

Het inhoudelijke programma wordt binnenkort bekend gemaakt.
Locatie: stadion Galgenwaard te Utrecht.

Informatie over de conferenties en het programma kunt u binnenkort lezen op verschillende websites: van het Masterplan Dyscalculie, de PO-Raad, School aan Zet en uiteraard van de Steunpunten vo en mbo. Inschrijving kan na de herfstvakantie.
Tip: schrijf tijdig in dan heeft u alle keus. De ervaring van de vorige keer leert dat sommige workshops al snel volgeboekt kunnen raken.

Data
Reserveer de datum van de conferentie die voor u van toepassing is alvast in uw agenda.

MBO Maandag 8 december
9.30 – 16.00 uur verdiepingsconferentie MP-dyscalculie (ERWD) voor het mbo;

VO/VSO/PRO Dinsdag 9 december
9.30 – 16.00 uur verdiepingsconferentie MP-ERWD voor het vo/vso/pro;

PO/SBO/SO Woensdag 10 december:
13.30 – 19.30 uur verdiepingsconferentie MP-ERWD voor het po/sbo/so.

KPC Groep
Kooikersweg 2
5223 KA 's-Hertogenbosch
Tel. 073 6247 247
www.kpcgroep.nl/

KPC Groep

Het antwoord op de quizvraag op p. 15 is A.

REMEDIAAL
Het tijdschrift Remediaal voor leer- en gedragsproblemen in het vo/bve is een uitgave van Uitgeverij Betelgeuze. Remediaal is
een onafhankelijk vakblad voor remedial teachers, leerkrachten, orthopedagogen, psychologen en anderen die met leer- en gedragsproblemen te maken hebben. Verschijnt 6x per jaar.

DOELSTELLING
Remediaal wil een brug slaan tussen theorie en praktijk. Het doel is enerzijds praktijkoplossingen aan een wetenschappelijke toets te onderwerpen en anderzijds bevindingen uit relevant wetenschappelijk onderzoek op 'bruikbaarheid in de praktijk' te beoordelen. Ook wil de redactie een dialoog met de lezer bewerkstelligen. Remediaal is hét platform voor iedereen die te maken heeft met remedial teaching.

REDACTIE
Arjan Krijgsman (hoofdredacteur)
Corinne Sebregts
Ton Lenting

REDACTIEADRES
Uitgeverij Betelgeuze
Wattstraat 48
2723 RC Zoetermeer
Telefoon: 079-3300300
Fax: 079-5939969
E-mail: info@uitgeverijbetelgeuze.nl

VORMGEVING
Uitgeverij Betelgeuze Zoetermeer

UITGEVER
J.A. van den Ende
Telefoon: 079-3300300
E-mail: uitgever@uitgeverijbetelgeuze.nl
ABONNEMENTEN
Uitgeverij Betelgeuze, Wattstraat 48,
2723 RC Zoetermeer
Telefoon: 079-3300300
E-mail: klantenservice@uitgeverijbetelgeuze.nl

Abonnementen kunnen ieder moment ingaan. Het abonnementsjaar begint op 1 september.
Abonnementen kunnen schriftelijk tot uiterlijk 1 juli van het lopende abonnementsjaar worden opgezegd.
Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch met een jaar verlengd. Een jaarabonnement kost € 69,– (incl. btw) Losse nummers € 12,50 (incl. btw)

ADVERTENTIES
E-mail: sales@uitgeverijbetelgeuze.nl
Tarieven en sluitingsdata op aanvraag.

OVERNAME ARTIKELEN
Het overnemen en vermenigvuldigen van artikelen uit Remediaal is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de uitgever.

KOPIJ
De redactie ontvangt graag opmerkingen en kopijsuggesties. Richtlijnen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

INTERNET
www.uitgeverijbetelgeuze.nl
Uitgeverij Betelgeuze legt de gegevens van abonnees vast voor de uitvoering van de (abonnements)overeenkomst. De gegevens kunnen door Uitgeverij Betelgeuze, of zorgvuldig geselecteerde derden, worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten. Indien u hier bezwaar tegen heeft, kunt u contact met ons opnemen.

PASSEND ONDERWIJS
- DYSCALCULIE -
HULP BIJ LEERPROBLEMEN
REKENEN & WISKUNDE

Prof dr. J.E.H. (Hans) van Luit
Dr. M. V. J. (Marcel) Veenman

Mw. A. (Annelies) Duinmayer
P. (Piet) C. M. Vendel
A. (Aart) Andeweg

Hulp bij leerproblemen Rekenen & Wiskunde is gebaseerd op de onderdelen **foutenanalyse, diagnostisch onderzoeksmateriaal, hulpsuggesties voor docenten en een schat aan oefenmateriaal**, direct geschikt voor gebruik door leerlingen. Het uitgangspunt is inzicht te krijgen in de beheersing van de verschillende deelvaardigheden van de leerling. Het omvat de domeinen, Basisvaardigheden, Meten en meetkunde, Cijferen, Algebra, Breuken, Verhoudingen en procenten, Breuken en kommagetallen, Meten en meetkunde, Algebra, Statistiek en geïntegreerde wiskundige activiteiten. Zie www.uitgeverijbetelgeuze.nl/hblrekwis.nl

Hoofdredactie: drs. H.W. (Helene) Bakker-Renes en drs. C.M. (Tineke) Fennis-Poort

UITGEVERIJ BETELGEUZE KLANTENSERVICE@UITGEVERIJBETELGEUZE.NL